

Rapport til Personvernkommisjonen: Intervjuer med barn og unge om personvern

"Personvern? Er ikke det noe med bilder og sånn"

Jente 10 år - Innlandet

Formålet med rapporten

Personvernkommisjonen ønsker å utføre en kvalitativ undersøkelse blant barn og unge.

Grunnlaget for analysen og anbefalingene skal være intervjuer med barn og unge i alderen 8 -18 år og research av relevant bakgrunnsinformasjon.

Barn og unge er fremhevet særskilt i kommisjonens mandat. Kommisjonen skal blant annet kartlegge hvordan barn og unges personvern blir ivaretatt i Norge, herunder ivaretagelse av barns personvern i barnehage- og skolesektorene og skolenes bruk av "gratis" applikasjoner der det blir betalt med barnas personopplysninger. Barns bruk av sosiale medier er også et viktig tema, og kommisjonen skal se på hvordan utstrakt bruk av sosiale medier, herunder brukergenerert innhold, påvirker barn og unges personvern, og foreslå eventuelle tiltak for å bedre personvernet.

Foretrukket form er intervju i grupper med mål om at barna skal få reflektere og uttrykke sine synspunkter med egne ord.

Innhold:

1. Formålet med rapporten
2. Hvem er med?
3. Bakgrunn for metode
4. Introduksjon
5. Innsikter
6. Konklusjon og anbefalte tiltak
7. Kilder
8. Vedlegg

Hvem er med?

Det har til sammen blitt foretatt gruppeintervjuer med 37 barn og unge i alderen 8 - 19 år. Det er intervjuet like mange gutter og jenter samt to stykker som ikke definerer seg innenfor disse kategoriene.

Deltakerne har blitt valgt med tanke på demografisk og geografisk variasjon – distrikt, småby, storby.

Deltakerne har variert bakgrunn. Dette inkluderer barn og unge fra alle samfunnslag med:

- ulik sosial bakgrunn
- ulik minoritetsbakgrunn
- ulike utdanningsløp
- ulike oppvekstmiljø
- ulik digital kompetanse og bruksmønster

I denne rapporten er deltakerne delt inn i følgende aldersgrupper: barneskole 8-12 år, ungdomsskole 13-15 år, videregående skole 16-19 år

Barn og unge fra Oslo, Hamar, Stange og Øvre Vang har deltatt i denne undersøkelsen.

Fremgangsmåte

Alle deltakerne har deltatt i et samtaleopplegg bestående av en enkel visuell presentasjon og et oppgavehefte på papir (*vedlegg 2 og 3*). Deltakerne har i tillegg måttet løse noen oppgaver på sin egen mobiltelefon.

Samtaleopplegget tar utgangspunkt i barnas mobilbruk. Mobiltelefonen er den plattformen hvor hoveddelen av barn og unges personopplysninger blir synkronisert og delt.

De fleste intervjuene har blitt gjort i grupper á 6 stykker – halvparten av hvert kjønn. Intervjusamtalene har hatt en lengde på ca 1 time og 30 minutter. Det har blitt gjort notater fra samtalene.

I tillegg har undertegnede i perioden 2019-2021 besøkt ca. 60 barneskoler med prosjektet "*Slik virker det*" og hatt samtaler med barn om mobilbruk og deling av personopplysninger. Erfaringene fra dette prosjektet danner basis for fremgangsmåten og den endelige rapporten.

Denne rapporten er ment som en enkel systematisert oversikt over innsikter og forsøker ikke å foreta noen inngående analyse av det innsamlede materialet. En innholdsfortegnelse over innsiktene finnes på s. 7. De viktigste innsiktene er oppsummert i "*Felles trender for alle aldersgrupper*" s. 12 og i "*Konklusjon*" s. 40.

Samtaleguide, visuell presentasjon og oppgavehefter er vedlagt rapporten.

God lesning!

Christian G. Falch

Bakgrunn for metode

Designer og konsulent Christian G. Falch utviklet i 2019 et undervisningsopplegg kalt *"Slik virker det"*¹. Formålet var å forklare barn om ny teknologi. Blant annet ved å øke bevisstheten om digitale økosystemer og informasjonsinnsamling. Motivasjonen bak prosjektet bunner i erfaringer med egne barns digitale skolegang.

"Slik virker det" bruker enkel metodikk fra bl.a. designtankegang for å sette i gang klassesamtaler om mobilbruk og personvern. Elevene tegner sin egen mobilbruk på forskjellige måter og bruker dette som grunnlag for felles samtale og enkel analyse.

Resultatet er ikke ulikt det man får ved brukerintervjuer innenfor fagdisipliner som for eksempel tjenstedesign.

Christian G. Falch har siden 2019 vært i over hundre skoleklasser med dette opplegget. Det har av personvern hensyn ikke blitt samlet inn konkrete personopplysninger under disse skolebesøkene. Likevel har Falch i praksis undersøkt hvordan store mengder barn bruker mobiltelefon og hvilket forhold de har til deling av sin egne personopplysninger.

Denne kunnskapen danner utgangspunktet for arbeidet med å samle inn informasjon for kommisjonen.

Falch har med bakgrunn i dette tidligere arbeidet utformet et nytt intervjuopplegg for Personvernkommisjonen.

Intervjuopplegget består av en intervjuguide/samtaleopplegg, en visuell presentasjon og et enkelt arbeidshefte på papir. (Se vedlegg 1, 2 og 3 for nærmere beskrivelse.)

Fig. 1: "Tegn din egen mobilbruk." tegninger fra "Slik virker det"-prosjektet

Introduksjon

Begreper

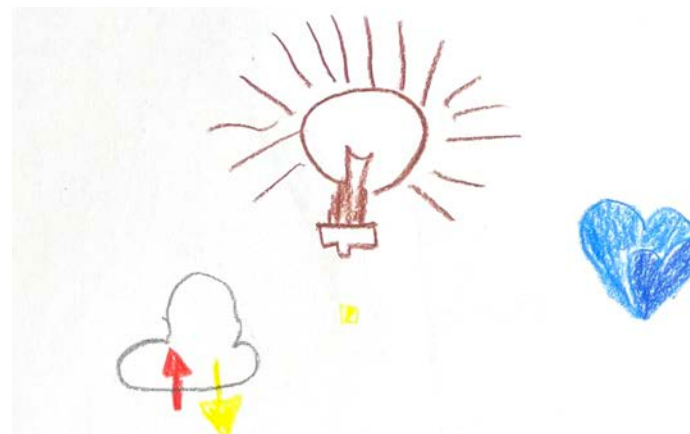
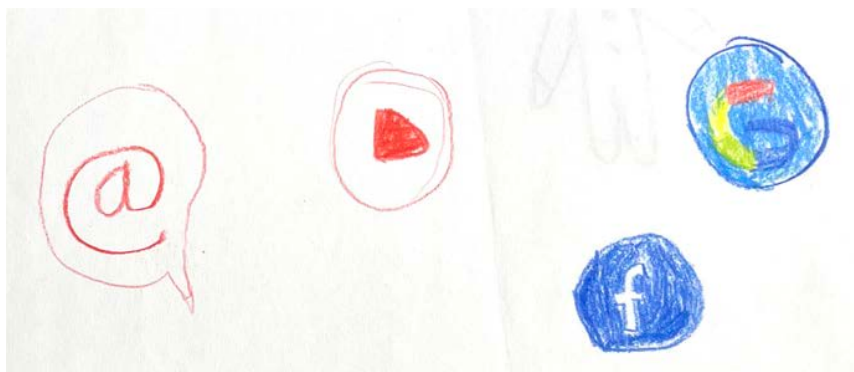
Personvern: Personvern handler om retten til et privatliv og retten til å bestemme over egne personopplysninger.

Kilde: Datatilsynet: <https://www.datatilsynet.no/rettigheter-og-plikter/hva-er-personvern/>

Begrepet "**oppdatert kunnskap om personvern**" brukes noen steder i rapporten. Med det menes kunnskap utover grunnleggende nettsikkerhetsregler som beskyttelse av passord, identitetstyveri og generell vaksomhet på nettet. En "oppdatert kunnskap" inkluderer en forståelse for hvordan personopplysninger blir samlet inn, brukt og videresolgt via apper og tjenester, samt hvordan dette påvirker oss.

Personopplysninger: Personopplysninger er alle opplysninger og vurderinger som kan knyttes til deg som enkeltperson. I teksten brukes også begrepene personlig data og personlig informasjon.

Kilde: Datatilsynet: <https://www.datatilsynet.no/rettigheter-og-plikter/personopplysninger/>

Informasjonsdeling: Brukes her om frivillig deling av personopplysninger.

Informasjonsinnsamling: Brukes her om ufrivillig deling av personopplysninger. For eksempel innsamling av personopplysninger foretatt av kommersielle aktører.

Digital kompetanse: Et begrep brukt i den nye Lærerplanen fra 2020 for å beskrive et av flere kompetansemål i skolen. "Digital kompetanse er evnen til å forholde seg til og bruke digitale verktøy og medier på en trygg, kritisk og kreativ måte."

Kilde: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/> og <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/profesjonsfaglig-digital-kompetanse/utvikle-digital-kompetanse-i-skolen/>

Digitalt økosystem: Dette er et begrep med flere definisjoner. Her er en definisjon fra svensk Wikipedia: "Et socio-teknisk system inom modern digital kommunikation" Kilde: https://sv.wikipedia.org/wiki/Digitalt_ekosystem

I denne rapporten brukes begrepet for å beskrive underliggende digitale strukturer som samler inn og bruker våre personopplysninger. Microsoft, Apple, Facebook og Googles plattformer er eksempler på dette.

Områder hvor personopplysninger blir delt

Hovedområder:

- Til foreldre, venner
- Til myndigheter, skole
- Til kommersielle aktører

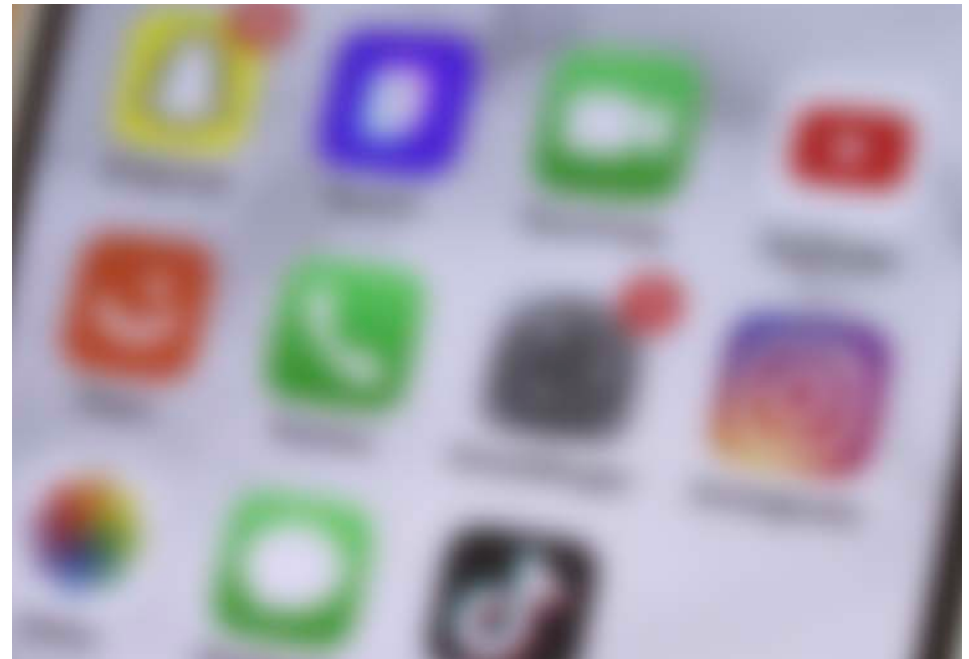
I denne undersøkelsen er det ikke fokusert på informasjon som blir stjålet av hackere og lignende. At identitetstyverier kan oppstå og for eksempel bankkortnummer og passord komme på avveier, er en allment kjent trussel, også blant barn og unge. Ofte kommer dette tradisjonelle trusselbildet i veien for å forstå hvordan innsamling av personopplysninger har blitt så omfattende og viktig som det er i dag. Denne undersøkelsen ønsker derfor å fokusere på og avdekke bevisstheten om de andre, mer skjulte formene for innsamling av personopplysninger.

Deltakerne i undersøkelsen har blitt stilt åpne spørsmål rundt hvem de tror kan være interessert i personlig informasjon om dem.

Mobilen som inngangsport

Denne undersøkelsen tar utgangspunkt i barn og unges mobilbruk

Personvernkonflikter kan oppstå på mange forskjellige arenaer, likevel er mobiltelefonen den plattformen hvor hoveddelen av barn og unges personlige informasjon blir synkronisert og delt. Det er også her de mest alvorlige bruddene på personvernet kan oppstå. Ved å bruke mobiltelefonen som et utgangspunkt, er det lett å inkludere andre digitale plattformer hvor man bruker internett (f.eks, læringsbrett/skole-PC, personlig PC).

Innsikter

Inndeling:

Generelle innsikter s. 9

- Hvor oppstår personvern-konflikter for barn?
- Hva vet barn og unge om hvem som er interessert i personlig informasjon om dem?
- Når og hvordan oppstår bevissthet rundt personvern?

Felles trender for alle aldersgrupper s. 12

- Bevissthetsnivå
- Positive innsikter
- "En hvit flekk på kartet"

Skole s. 18

- En oppdatert beskrivelse av personvern-tematikk er fraværende
- Ingen opplæring...
- Ingen informasjon til elever...
- Reklame i nettbaserte apper og tjenester
- Persontilpasset innhold i nettbaserte apper og tjenester
- Måten man snakker om digital tematikk...
- Skifte fokus fra problemer til muligheter
- Ord er viktig

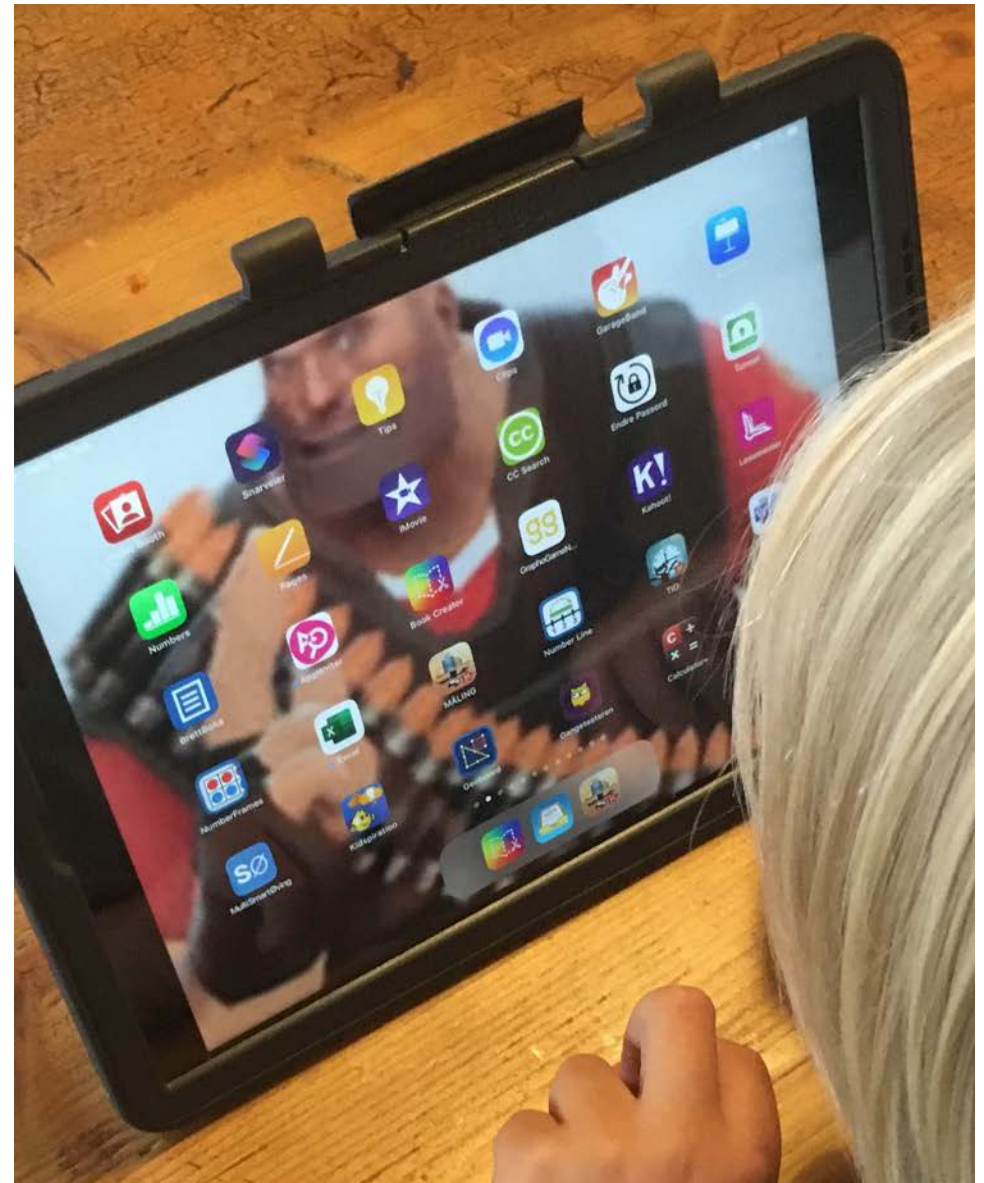
Detaljerte innsikter inndelt i aldersgrupper s. 22

- 8 - 10 år - Barneskole
- 11 - 12 år - Barneskole
- 13 - 15 år - Ungdomsskole
- 16 - 19 år - Videregående skole

Innsikter begrepsforståelse s. 38

"Alt er egentlig en byttehandel"

Gutt 18 år, Oslo

Generelle innsikter

Hvor oppstår personvern-konflikter for barn?

I introduksjonen ble det beskrevet tre hovedområder barn og unge deler informasjon om seg selv. Innenfor alle områdene kan personopplysninger komme på avveier eller bli brukt på en uønsket måte. I denne undersøkelsen er det interessant å avdekke forskjellen på opplevd problem og reelt problem.

Her er et utvalg av de viktigste innsiktene:

1. Effekter som de selv merker

- Foreldre/venner: Uønsket bildedeling. Overvåkning.
- Myndigheter/skole: Overvåkning av prestasjoner, samt bruk og tidsbruk av digitale løsninger på skole.
- Kommersielt: Personlig tilpasset reklame, noe personlig tilpasset innhold.

I tillegg er identitetstyveri, hacking av passord og bankkortdetaljer noe alle oppgir som en trussel, men ingen har opplevd.

2. Effekter som de ikke er klar over

- Foreldre/venner: Mulig overvåkning uten samtykke.
- Myndigheter/skole: Omfanget av persondatainnsamling via læringsbrett og skoleapper.
- Kommersielt: Omfanget av persondatainnsamling via mobiltelefon, nettbrett og apper.

Hva vet barn og unge om hvem som er interessert i informasjon om dem?

Deltakerne i undersøkelsen ble stilt åpne spørsmål rundt hvem de tror kan være interessert i personlig informasjon om dem.

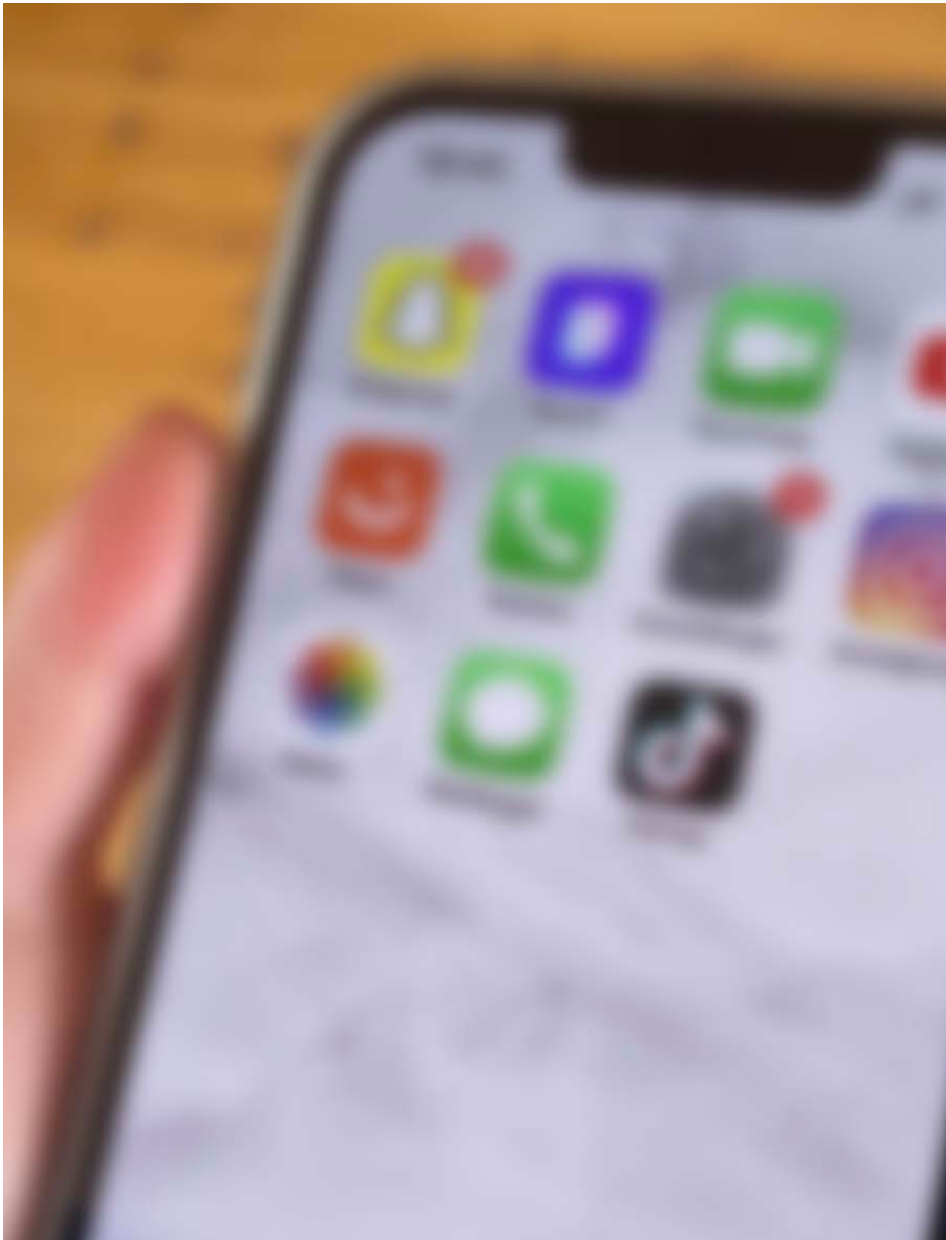
Dette er de vanligste svarene:

- Poli ti og myndigheter
- Hackere og tyver
- Reklamefolk som vil selge noe
- Foreldre

Svarene reflekterer den tradisjonelle overvåknings- og nettsikkerhetstankegangen som har blitt formidlet i samfunnet de siste årene:

Poli ti og myndigheter overvåker og passer på samfunnet. Hackere og tyver stjeler.

At reklamefolk/de som vil selge oss noe, dukker opp her, kan tolkes som en bevissthet rundt overvåkningskapitalismens prinsipper. De eldste i undersøkelsen trekker også frem Facebooks innsamling av personlig informasjon.

Når og hvordan oppstår bevissthet rundt personvern?

Opplæring i digital bevissthet

I denne undersøkelsen har det vært et mål å se på hvilke hovedfaktorer som er med på å forme bevissthet rundt personvern.

Undersøkelsen har her tatt utgangspunkt i deltakernes mobilbruk, men spurt på en mer generell basis. Ingen kan huske at noen har snakket med dem om personvern på generell basis. Utover de punktene som er nevnt under, oppgir heller ingen at noen har snakket med dem spesifikt om personvern og deling av personopplysninger i forbindelse med nettvettundervisning.

Deltakerne har gjennom samtalene fått noen nøkkelspørsmål, som f.eks. *"Hvem lærte deg hva du skulle gjøre for å installere en ny app?"*, for å avdekke de viktigste påvirkningsfaktorene og når de har oppstått.

Tre hovedpåvirknings-faktorer:

	Når	Hvem	Hva
1	Når man får mobil (+ noe oppfølging)	Foreldre	Grunnleggende nettsikkerhet, tidsbruk
2	Nettvett - Barne- og ungdomsskole	Skole - Myndigheter	Nettvett: antimobbing nettsikkerhet, kildekritikk
3	Hele tiden	Venner	Selvregulerende "nettjustis" og egenopplæring

1. Når man får mobil

Foreldre oppgis som den første og viktigste kilde til kunnskap om grunnleggende nettsikkerhet, herunder å beskytte personopplysninger. De aller fleste foreldre foretar en form for grunnleggende opplæring. Det innebærer som oftest sikkerhetsregler: passe på passord, ikke klikke på ukjente linker, ikke "snakke" med ukjente o.l. Det handler om tilganger som når skal man få ulike apper og sosial medier, hva man får se på, og tidsbruk. Foreldre må i begynnelsen også hjelpe til med alle kontoer og epostadresser som skal til for å få tilgang på apper og tjenester. Det varierer veldig hvor mye barna blir fulgt opp etter at de har blitt "satt i gang". Noen foreldre har strenge "skjermtidsregimer" og følger med på alt. Noen forsøker å følge med litt før de etterhvert gir opp. Noen lar barna av ulike grunner styre det meste selv. Resultatene av denne lille kvalitative undersøkelsen viser at ca 30% har (eller har hatt) et "skjermtidsregime", 60% har foreldre som følger delvis med og ca 10% har foreldre som ikke følger med i noen særlig grad. Dette korresponderer med funn i Medietilsynets undersøkelse *Foreldre og medier 2020*.²

Foreldres bevissthet avgjør barnas grunnholdning

Grunnleggende opplæring i mobilbruk fra foreldre beskrives av alle deltakere i undersøkelsen som deres første møte med personvernrelatert tematikk. Det er derfor interessant å sette opp en uhytidelig oversikt over foreldretyper. Den understående oversikten er lagd i samarbeid med noen av deltakerne i undersøkelsen.

"Noen foreldre er jo mye verre enn barna."

Jente 13, Hamar - oppsummerer foreldres mobilbruk

Oversikt over foreldretyper lagd av barn:

1. De udigitale: Enten helt anti eller ukyndige.
2. De fornuftige: Skjermtidsforeldrene som har kontroll.
3. De fleste: De som gjør så godt de kan, men gir litt opp etterhvert.
4. De digitalt aktive: De som selv er veldig aktive på sosiale medier etc.
5. De avhengige: Foreldre med tydelig usunt forhold til mobil.

2. Opplæring på skole

Nettvett-undervisning på skolen oppgis som neste viktige faktor. Dette dreier seg om tradisjonell nettsikkerhetsopplæring, antimobbekampanjer og kildekritikk. Dette er temaer som alle deltakere i undersøkelsen har et bevisst forhold til. Det oppgis flere ulike undervisningsopplegg i løpet av grunnskoleløpet. Ingen i denne undersøkelsen kan huske at noen har tatt opp personvern eller ulike former for deling av personopplysninger som eget punkt.

3. Venner: selvregulerende "nettjustis" og egenopplæringsmekanisme

Smarttelefoner samt de fleste apper og tjenester på dem er selvlærende. De er designet for at vi alle skal kunne bruke dem uten noen større introduksjon. Barn og unge kommer derfor lett i gang med sin digitale hverdag. De fleste får likevel hjelp av mer erfarne jevnaldrende venner eller storesøsken med grunnleggende "best practice". Dette går på hva som lønner seg å gjøre. I dette er det også innebygd en form for personvern-forståelse. Om en app er dårlig, eller noe ubehagelig skjer, sprer nyheten om dette seg lynraskt på sosiale media, og folk reagerer. Det foregår dermed en kontinuerlig erfaringsbasert opplæring av hverandre.

"Det er mange i klassen som bestiller derfra, men Shein er bare dritt."

Jente 12, Øvre Vang - om det ultrabillige kinesiske "fast fashion" merket Shein – Globale trender sprer seg fort også i bygde-Norge

Felles trender for alle aldersgrupper:

Liten forskjell mellom by og land

Internett og smarttelefoner har gjort at trender, enten det er holdninger, nye digitale verktøy eller fenomener, sprer seg raskt. Informasjonsstrømmen til folk blir ikke kanalisert gjennom de store byene på samme måte som tidligere. Forskjellene mellom by, småby og distrikt er derfor ganske små når det gjelder bevissthet rundt personvern. Alle deltakerne i undersøkelsen oppgir sammenfallende digital bruk og viser relativt lik bevissthet rundt temaene som ble undersøkt.

Geografiske forskjeller er visket ut og byttet med ulike former for demografiske og sosiale forskjeller. Her er noen faktorer som virker inn:

- Foreldres utdanning
- Foreldres arbeid og inntekt.
- Skole og skolemiljø
- Venner

En interessant observasjon, utfra svarene i undersøkelsen, er at foreldres "grunnholdning" styres av andre faktorer enn bare for eksempel utdanningsnivå og arbeid. Det er ikke gitt at de barna med høyest utdannede foreldre nødvendigvis har høyest digital kompetanse og kritisk sans. Mye tyder på at vaner rundt mobil og nettbruk styres av psykologiske faktorer utover de rent rasjonelle. Hva som forårsaker dette er utenfor denne undersøkelsens mandat å finne ut, men kunne vært interessant å vite mer om.

Liten bevissthet om *begrepet* personvern

På direkte spørsmål om hva de forbinder med ordet *personvern*, svarer de aller fleste blankt eller knytter det opp mot nettvett. Ved litt diskusjon dukker det ofte opp eksempler på vanlige nettvett-temaer som uønsket bildedeling og generell nettsikkerhet. Flere av de eldste i undersøkelsen resonnerer seg likevel raskt frem til hva begrepet kan bety. Tre av de spurte kom opp med en brukbar definisjon på begrepet.

Liten bevissthet hvor mye informasjon vi gir fra oss og til hvem

På spørsmål om hva slags informasjon som blir samlet inn om oss, klarer ingen å gi et tydelig bilde. Alle har en "følelse" at personopplysninger blir samlet inn, men få vet hva – og av hvem. Noen har kunnskap om konkrete saker som f.eks. *"Facebook og Cambridge Analytica-saken"*, og vet at personlig tilpasset reklame skyldes at noen har samlet informasjon om våre interesser. Ingen har reflektert så mye over at myndigheter og skole samler inn informasjon. Ingen har heller tenkt på at digitale skoleenheter og læringsressurser kan samle inn informasjon om dem. Ingen har egentlig bevissthet rundt hvor mye og hvor omfattende informasjon en "vanlig" smarttelefon med "vanlige" apper samler inn. Oppsummert kan man si at det er:

Liten bevissthet rundt digitale økosystemer.

Dette skyldes ikke at barn og unge er kunnskapsløse eller ignorante.

Her reflekteres en lav kunnskap i samfunnet generelt. Dette gjelder først og fremst i utdannessystemet. Ingen av deltakerne i undersøkelsen kan huske at de i skolesammenheng har fått forklart hvordan digitale økosystemer rundt persondatainnsamling fungerer – hverken kommersielt eller samfunnsmessig. De eldste i undersøkelsen (3.trinn på VGS), har hatt noe om tematikken og resonnerer bra. De er likevel ganske langt unna å ha et fullstendig bilde av hva de deler av personopplysninger.

"Foreldrene mine vil meg bare vel. Skole og myndigheter gjør det sikkert riktig. Det er greit at gratis apper samler informasjon om meg. Vi får reklame tilbake, det er irriterende, men..."

Jente 15, Hamar - oppsummerer en holdning rundt eget personvern som deles av mange

Liten bekymring:

"Er dette et problem for meg?"

Liten digital nedkjølingseffekt

Barna oppfatter ikke at deling av personopplysninger er en trussel eller et problem på lik linje med hacking og andre etablerte digitale sikkerhetsrisikoer. Det er derfor nesten ingen som oppgir at de har sluttet å bruke smarttelefon og apper på grunn av dette.

Liten bevissthet om konsekvenser

Ingen av deltakerne i undersøkelsen kan i noen særlig grad redegjøre for mulige konsekvenser av at personopplysninger blir delt utover de tradisjonelle "nettvett-temaene" som passord på avveier, identitetstyveri og ufrivillig spredning av bilder på nett.

Lav bevissthet om hvordan innsamlet informasjon kan påvirke oss

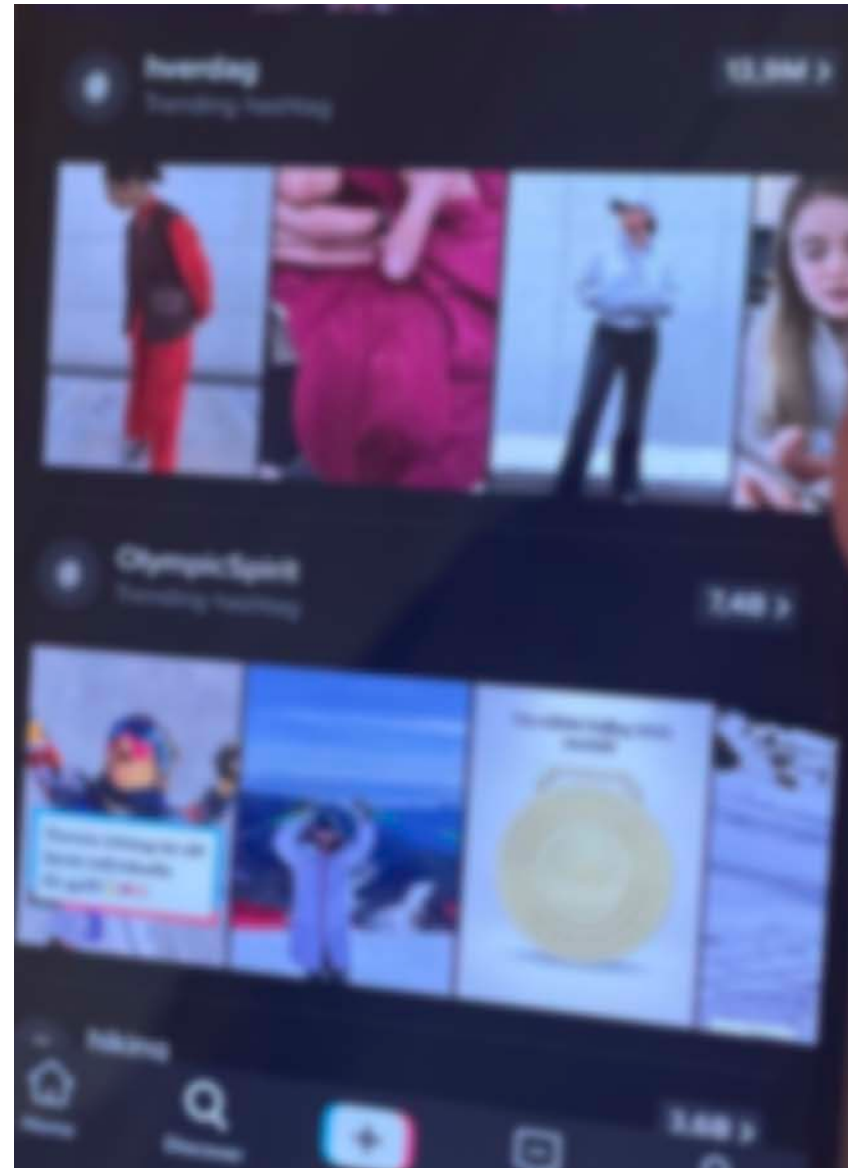
- Ingen kjenner egentlig til begrepet **persontilpasset innhold**. (Begrepet er selvforklarende, men få setter dette i direkte sammenheng med at noen har samlet inn data om dem.)
- Ingen tenker egentlig over at det de gjør på nettet er med på å forme det de får tilbake fra nettet.
- Ingen har egentlig tenkt over hva våre personopplysninger kan brukes til.
- I de to eldste aldersgruppene kjenner mange til hvordan ekkokamre kan oppstå.

Liten bevissthet rundt hvordan man kan beskytte seg mot uønsket innsamling av personopplysninger

- Ingen av de spurte har aktivt gått gjennom hva enkelt apper har tilgang til.
- Ingen vet hvordan de kan passe på personopplysninger og ha god netthyggiene. (F.eks. ved å passe på app-tilganger og slette nettstedslogger/cookies.)

"Den vet vel kanskje hvor jeg bor?"

Jente 11, Hamar - på spørsmål om hva hun tror mobilen samler av posisjonsdata

Positive innsikter:

Det er en bevissthet der!

Det generelle førsteinntrykket kan fremstå noe negativt.

Hvis man kun ser på begrepsforståelsen av personvern og bevisstheten om mekanismene for persondatainnsamling, er den relativt lav. Hvis man ser på den praktiske "hverdagsforståelsen", er inntrykket langt mer positivt.

Alle vet at "noen" samler informasjon om dem

- Alle vet at de gir fra seg personlig informasjon i bytte mot gratis apper og tjenester.
- Det er allmenn aksept for denne "byttehandelen".
- Alle har sett sammenhengen mellom ting de har vist interesse for på nettet og reklame de har fått etterpå.
- Alle vet at bilder og informasjon de legger ut på nettet blir tilgjengelig for "alle" og kan potensielt sett brukes av "alle".

"Alle vet at TikTok overvåker deg på en måte, hvis du har kjøpt deg noe, så blir FYPen din full av akkurat det du har kjøpt"

Gutt 12, Øvre Vang - oppsummerer en felles forståelse om at "noen" følger med på deg

Alle aldersgrupper er gode til å tenke selv

I samtalene sammenlignet flere innsamling av personopplysninger og bruken av dem med klimaproblemet:

- Alle vet at klimaproblemet er der, men få merker konsekvensene direkte på kroppen. Problemet blir dermed ikke akutt nok til at man får følelsen av at dette er en kritisk trussel. Slik det med deling av persondata også.

"Dette er litt som med klima, vi vet at noe er galt. Men kjenner det ikke helt på kroppen liksom."

Jente 16, Hamar - etter å ha skjønnet omfanget av persondatainnsamlingen globalt

God praktisk "hverdagsforståelse"

Selvregulerende "nettjustis" og egenopplærings-mekanisme

Som nevnt på s.11. Den viktigste pågående digitalopplæringen av barn og unge foretas av dem selv i en symbiose med selvlærende apper, mer erfarne venner og en evig oppdatert "nettjustis" på sosiale media.

Dette viser undersøkelsen tydelige eksempler på:

- Alle oppgir venner og sosiale media som den viktigste kilden til kunnskap om nettet.
- Alle oppgir at, om det oppstår reelle problemer på nettet, blir de vanligvis hurtig løst eller advart mot.
- Alle stiller gode kritiske spørsmål når de gjennom undersøkelsen får avdekket mer om hvordan deres personopplysninger kan bli brukt.

God bevissthet rundt grunnleggende emner

Det finnes god forståelse for grunnleggende nettsikkerhet og personvernrelaterte emner som:

- **Grunnleggende nettsikkerhet.** Som for eksempel beskyttelse av passord, identitetstyveri og generell vaksomhet på nettet.
- **Kildekritikk.** Alle viser en god kritisk sans og evne til å skille ut pålitelig informasjon.
- **Hensyn til andres personvern.** Mobbing på nett. Alle er oppmerksomme på hensynet til andre menneskers personvern. for eksempel i forhold til uønsket bildedeling.

"Hvis jeg lurar på noe, finner jeg det alltid ut på TikTok"

Jente 13, Hamar - oppsummerer problemløsning anno 2022

Stort ønske om å lære mer!

Alle deltakerne i undersøkelsen uttrykker et tydelig ønske om å lære mer om de mekanismene som ligger bak innsamling av personopplysninger og hvordan dette påvirker dem. Alle synes det er spennende å skjønne hva som foregår i de digitale kulissene.

I gapet mellom den teoretiske forståelsen og hverdagsforståelsen er det en stor hvit flekk på "bevissthetskartet"

"En hvit flekk på kartet"

De generelle innsiktene viser to motstridene virkeligheter:

- På den ene siden navigerer barn og unge relativt bra i det digitale landskapet. Alle sitter med en følelse av å bli overvåket og at de gir fra seg informasjon. Med egenutviklede strategier for å beskytte seg selv, har få opplevd alvorlige personvernsrelaterte konflikter. Likevel er potensialet for slike konflikter stort.
- På den andre siden mangler alle deltakerne i denne undersøkelsen en grunnleggende forståelse av hvordan innsamling av personopplysninger spiller inn i livene våre. De mangler også en komplett forståelse av hvordan dette digitale økosystemet fungerer.

Gjelder ikke bare barn og unge

Denne grunnleggende mangel på forståelse av hvordan innsamling av personopplysninger spiller inn i livene våre og hvilke konsekvenser det har for oss, gjelder ikke bare barn og unge. Det gjelder de fleste. Vi er mange som har en hvit flekk på "bevissthetskartet". Vi sitter alle med en følelse at noen kikker over skulderen vår, men klarer ikke helt å detektere problemet.

Undersøkelsen viser at barn og unge, med sin høye praktiske digitalkunnskap og evne til å utvikle egne beskyttelsesstrategier, har en god forutsetning til å lære dette på en enkel måte.

Undersøkelsen viser også at de både ønsker og trenger hjelp for å få det til.

"Den hvite flekken" – Hva mangler?

Undersøkelsen viser at det som mangler er åpenbart:

Enkle og tydelige oversikter over hvordan innsamling av personopplysninger påvirker oss:

Hvordan foregår det, hvem står bak og hva har det å si for oss?

- En tydelig plan for hvordan man skal kommunisere kunnskap om dette ut i samfunnet generelt.
- En tydelig plan for hvordan man skal kommunisere kunnskap om dette ut til barn og unge spesielt.

Dette er lett å si, og flere prøver å gjøre noe med dette, ikke alt når frem til målgruppen. Se denne rapportens konklusjon for å få en sammenfatning av de tiltakene barn og unge selv har foreslått.

Skole:

En oppdatert beskrivelse av personvern-tematikk er fraværende

I følge *Lærerplanen 2020*³ er skolen en viktig arena for å gi barn og unge "digital kompetanse".

Undersøkelsen har gått inn på to sentrale punkter:

1. **Opplæring** – På hvilken måte blir oppdatert kunnskap om personvern, deling av personopplysninger og bevissthet rundt digitale økosystemer formidlet i skolen i dag?
2. **Informasjon om** – På hvilken måte informerer skolen barna (og foreldre) om hva som samles inn av personopplysninger om elever i skolen i dag og hvordan dette foregår? (både av skolen selv og til tredjeparter via f.eks. læringsbrett og skole-PCer.)

Ingen opplæring om personvern med utgangspunkt i innsamling av personopplysninger og digitale økosystemer

Undersøkelsen avdekker at ingen av deltakerne har hatt undervisning om personvern som tar utgangspunkt i innsamling av personopplysninger og digitale økosystemer.

Den tradisjonelle nettvettundervisningen dekker som nevnt noe personvernrelatert tematikk med grunnleggende nettsikkerhet, antimobbing og kildekritikk.

Fig. 2: Læringsbrett eller skole-ipad? Få barn bruker navnet læringsbrett.

Ingen informasjon til elever om innsamling av personopplysninger

Undersøkelsen avdekker at ingen av deltakerne kan huske å fått lettfattelig informasjon om hva skolen samler inn av personopplysninger om dem. Ingen har heller fått informasjon om hva digitale verktøy som læringsbrett og PCEr med tilhørende programvare, samler av personopplysninger om dem.

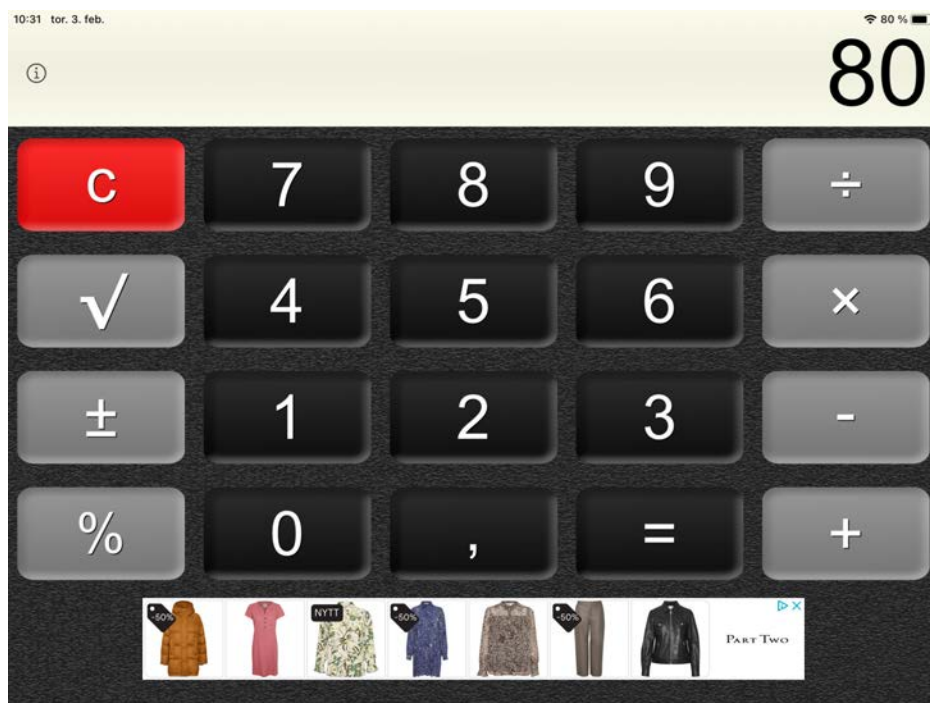

Fig. 3: Eksempel på reklame i gratisapp

Reklame i nettbaserte apper og tjenester

Reklame er en uønsket effekt relatert til innsamling av personopplysninger på digitale skoleverktøy. Dette gjelder de fleste gratisapper og tjenester.

Alle deltakerne i undersøkelsen oppgir at de får mye reklame på læringsbrett og skole-PCer.

Her er reklame direkte i apper, i nettlesere og for eksempel i forbindelse med visning av innhold på YouTube noe de fleste trekker frem.

Eksponering for reklame er et stort og alvorlig problem i skolehverdagen og bør adresseres som **et eget tema**. (Det burde bli gjenstand for en mer inngående granskning á la denne undersøkelsen fra SIFO: *Markedsføring og personvern i sosiale medier - 2018*⁴.)

Problemet faller litt utenfor denne undersøkelsens mandat, men er relatert til en annen effekt av innsamlede personopplysninger:

Persontilpasset innhold i nettbaserte apper og tjenester

Det er uvisst i hvilken grad innsamlede personopplysninger påvirker innholdet elevene får på sine digitale skoleverktøy. Dette er også et område man burde **fokusere mer på** og få en bedre oversikt over effektene av. - *Hva har dette å si for f.eks. research til skoleoppgaver?*

Denne undersøkelsen avdekker at effekten av persontilpasset innhold er der og flere av deltakerne oppgir å ha opplevd dette. Flere har for eksempel oppdaget at de får forskjellige søkeresultater på læringsbrett og egen mobiltelefon. (Se egen sak s. 28)

Måten man snakker om digital tematikk på er avgjørende for engasjement og forståelse

I dag er opplæring i "digital kompetanse" i stor grad forbundet med nettvett.

Nettvett er i stor grad forbundet med advarsler og restriksjoner.

Ordbruken i nettvettundervisningen er som oftest problemfokuset:

Man snakker om **farer, forbud og fornuft**.

På denne måten er man alltid på "etterskudd" – *et problem har oppstått – nå skal vi forsøke å løse det*. Dette gjør at man kanskje skjønner hvordan man kan beskytte seg, men man får ikke en dypere forståelse av den egentlige årsaken til problemet.

Mange av deltakerne i denne undersøkelsen oppgir at de opplever nettvettundervisning som uengasjerende og utilstrekkelig.

Skifte fokus fra *problemer* til *muligheter*

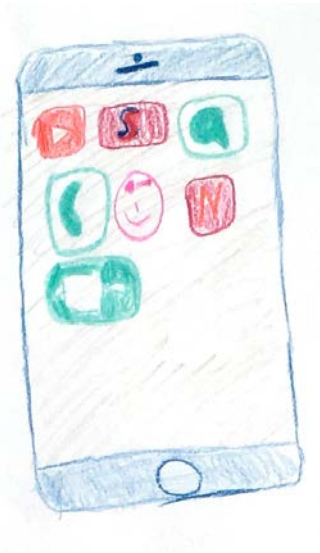
Denne undersøkelsen bekrefter erfaringer fra arbeidet med prosjektet "*Slik virker det*":

Hvis man snakker om hvordan digitale systemer, som for eksempel persondatainnsamling, virker og hva de kan brukes til, oppnår man et langt større engasjement hos barn og unge.

- Alle liker å være smarte på nett og mobil.
- Alle liker å skjønne hvordan "ting" henger sammen.
- Alle liker å lære om ny teknologi – spesielt den teknologien de har i hånden hver eneste dag.

Undersøkelsen viser at det er et stort ønske om å lære mer om personvern-tematikken når man får den presentert på riktig måte.

Undersøkelsen viser også at barn og unge er gode til å selv finne løsninger når de blir presentert for fakta.

Ord er viktig

Måten å snakke om digitale problemstillinger på er avgjørende for engasjement og forståelse. Et fokusskifte fra "*problemer og farer*" til "*muligheter og verdier*" er et enkelt grep.

Selve ordene man bruker overfor barn er også viktig.

Personvern og *nettvett* er eksempler på ord som signaliserer nettopp fare og fornuft.

Undersøkelser som denne fra den engelske organisasjonen *Defend Digital Me*: <https://defenddigitalme.org/research/words-data-policy>⁵ viser at ved å forandre ordbruk, forandrer man også forståelsen av det digitale.

Det er et tankekors kun tre av deltakerne i undersøkelsen kunne definere ordet *personvern*.

Man bør tenke igjennom *hvordan* man snakker om denne tematikken når man skal utvikle nye tiltak og undervisningsressurser.

"Åhh, jeg er lei nettvettgreier, man snakker bare om alt man ikke skal gjøre"

Gutt 11 - Innlandet

Innsikter inndelt i aldersgrupper

Deltakerne i undersøkelsen er delt i 3 hovedgrupper:

- Barneskole 8 - 12 år
- Ungdomskole 13 -15 år
- Videregående 16 - 19 år

De fleste intervjuene er gjort med grupper på ca 6 fra samme klassetrinn. Alle gruppene har blitt presentert for det samme opplegget, gjort de samme oppgavene og diskutert de samme hovedspørsmålene.

Det har vært overraskende lite aldersmessig tilpassing rundt kompleksitet og spørsmålsstilling bortsett fra hos de aller yngste (8-9 år). De har gjennomgått en forenklet kortversjon i form av en samtale med noen enkle oppgaver og spørsmål.

Digitalt bruksmønster hos deltakerne i undersøkelsen ser ut til å korrespondere ganske godt med resultatene man kan lese ut fra Medietilsynets rapport – *Barn og medier 2020*⁶.

Forskjell på aldersgrupper

Undersøkelsene viser at fra 7. trinn og ut videregående er forskjellene overraskende små og bevissthetsnivået relativt likt.

De eldste i undersøkelsen er siste generasjon som har vokst opp med noe annet enn kun smarttelefon og nettbrett.

(Bemerkning: for de yngste aldersgruppene ble det i samtalen brukt begrepet *personlig informasjon* og ikke *personopplysninger*. Dette for å ikke skape unødig bekymring.)

8 - 12 år - Barneskole

Denne aldersgruppen har naturlig nok størst variasjon i bevissthet rundt det digitale. Det er stor forskjell på en 8-åring som akkurat har fått mobiltelefon og en 12-åring som er på vei til ungdomsskolen. Oversikten over denne gruppen er derfor delt i to: 8-10 og 11-12 år.

8-10 år

Bruk 8-10 år

- Mest brukte apper 8-10 år: YouTube, TikTok, systemapper som nettleser, facetime, ringe og meldingsapper.
- Bruksmønster 8-10 år: Kontakt med foreldre og venner, underholdning, spill.

Typisk for aldersgruppen 8-10 år

- Kjenner ikke til noe annet enn smarttelefon/nettbrett.
- De fleste deltakerne i undersøkelsen oppgir at de har fått egen smarttelefon i 8-10 års alderen. Deltakerne i denne aldersgruppen har ikke lang netthistorikk.
- Foreldre må hjelpe til. Blir introdusert til mobiltelefon av foreldre.
- De fleste i denne undersøkelsen har hatt ipad på skolen. De yngste har hatt det fra første trinn.

Bevissthet rundt personvern 8-10 år

- Begrepsforståelse: Dårlig – Ingen gjenkjenner eller forbinder noe med begrepet personvern.
- Praktisk forståelse av personvern: Lav – Ingen er klar over at vi deler masse informasjon om oss selv. Likevel oppgir alle kunnskap om grunnleggende nettsikkerhetsregler som behovet for å beskytte passord, ikke dele bilder av seg selv, eller ukritisk gi personlig informasjon til fremmede.

Innsikter fra spørsmål og oppgaver 8-10 år

- På spørsmål om hvordan de skaffer seg apper, oppgir de at de får hjelp av foreldre, storesøsken eller venner.
- Noen i denne aldersgruppen har googlet seg selv, likevel er de overrasket over hva de finner. (Bilder fra lokalavisen, adressen sin, bilder av familien, sportsresultater, mammas instagram konto)
- Alle i denne aldersgruppen kjenner igjen prosessen med å si ja til (endeløse) vilkår når man skal installere en ny app. Ingen vet hva som står i vilkårene eller poenget med dem. Ingen vet at man i vilkårene ofte gir apper tilgang til masse personlig informasjon.
- Ingen i denne aldersgruppen er klar over at man kan gå inn og skru av appers tilgang til f.eks., posisjon, kamera, mikrofon, bildebibliotek o.l.
- På spørsmål om hva slags informasjon som blir samlet inn om oss oppgir de fleste bilder, kjønn, navn, alder og hva du liker. Flere foreslår også informasjon om bruk: f.eks. YouTube-bruk og hvor god man er i spill. Her er det interessant å se at selv de yngste har en oppfatning av at informasjonsinnsamling foregår.

- Hvem som samler inn informasjon er derimot litt uklart. De fleste oppgir foreldre, venner, myndigheter/politi og hackere. Med litt hjelp foreslår flere også apper og de som lager spill.
- Hvorfor vil noen ha informasjon om oss? Dette er denne aldersgruppen ikke sikre på.
- Alle i gruppen blir overrasket når de googler det samme ordet på sin egen mobil og får forskjellige resultater. Ingen i denne aldersgruppen oppgir at de har lagt merke til personlig tilpasset innhold. På oppfølgingsspørsmål om de har fått mer av det de liker på f.eks. YouTube, svarer alle ja. Ingen vet egentlig hvorfor dette skjer.
- På et åpent spørsmål om innsamling av informasjon om hva vi liker og hva vi ser på, er bra eller dårlig, synes de fleste det er bra å få mer av det de liker, men flere liker ikke at noen følger med på alt de gjør.
- Når de får forklart litt om hvordan innsamling av personlig informasjon faktisk foregår, oppgir alle at dette er noe de vil lære mer om.

"Jeg likte ikke TikTok. Jeg synes det var ubehagelig at alle plutselig kunne se på meg"

Jente 10, Innlandet, om å dele det som oppfattes som privat med hele verden

Korte enkelthistorier 8-10 år

TikTok - et første møte med det å være en "offentlig figur".

(En 10 åring ser tilbake)

- Det var i 3. klasse. Alle vennene min hadde TikTok. Alle gjorde morsomme ting de la ut. Jeg ville også ha TikTok og fikk det. Jeg lagde noe tull med en venninne. Ved et uhell ble brukeren min public. Plutselig kom det kommentarer fra masse folk jeg ikke kjente. Den var en som spurte om jeg likte bulldogger. Jeg likte det ikke, jeg følte at jeg mistet kontrollen over meg selv. Det er noe som er ubehagelig med at det du legger ut er over hele verden. Jeg fikk hjelp til å slette brukeren.

Eksempel på digitale strategier 8-10 år

Manipulere algoritmer til å fylle 5-åringens ipad med "godt" innhold på YouTube. (En 8-åring ser tilbake)

- Jeg tror pappa lurte meg litt. Eller ikke lurte meg akkurat. Men da jeg fikk YouTube kunne jeg ikke skrive. Da spurte han hva jeg likte å se på og så kikket vi på en del forskjellige videoer sammen. Etter det fikk jeg bare opp det samme. Pappa sa at på YouTube så får du hele tiden mer av det du liker. Nå kan jeg skrive selv, så da får jeg se det jeg vil.

Skole 8-10 år:

- Ingen har oppfattet at noen har forsøkt å lære dem noe om personvern og deling av personopplysninger.
- Ingen har sett eksterne læringsressurser som for eksempel *dubestemmer.no* ⁷
- Ingen har oppfattet og blitt forklart hva skolen og skoleverktøy (for eksempel læringsbrett med tilhørende apper) samler inn av personopplysninger om dem.

Tiltak foreslått av de fra 8-10 år:

Denne aldersgruppen synes det er veldig spennende å lære om hvordan internett og mobiltelefon virker. Hvis de skulle bestemme hvordan de skulle lære om personvern oppga de dette som viktig:

- Gjerne lære digitalt (på ipad/nett/mobil).
- Gjerne oppgaver som de kan kjenne seg igjen i. (F.eks. google seg selv eller google samme ord.)
- Kanskje noen korte filmer.
- Gjerne ha en time på skolen hvor man jobbet med oppgaver (å la undersøkelsen.)

"Hvis man har skikkelig lyst på en app, så bryr man seg ikke om de greiene der."

Gutt 10, Innlandet, om hva som er styrende når man skaffer seg en ny app

11-12 år - Barneskole

Bruk 11-12 år

- Mest brukte apper 11-12 år: TikTok, Snapchat, Instagram, systemapper som nettleser, facetime/duo, ringe og meldingsapper.
- Bruksmønster 11-12: Sosialt, kontakt med foreldre og venner, underholdning, spill, søk, kjøp. I denne aldersgruppen begynner noen med mer "voksenbruk" som for eksempel lese nyheter og bruke apper som Instagram, Facebook og Messenger. Ingen bruker egentlig Facebook, men blir ofte "tvunget" inn pga ulike fritidsaktiviteter som bruker Facebook til å organisere.

Typisk for aldersgruppen 11-12 år

- Kjenner ikke til noe annet enn smarttelefon/pad.
- Begynner å bli mer selvstendige. Har opparbeidet seg en netthistorikk.
- Foreldre er fortsatt involvert hos noen. Ca 25 % oppgir at de har aktivert *skjermtid* som regulerer nedlastning av apper og tidsbruk m.m.

Bevissthet rundt personvern 11-12 år

- Begrepsforståelse: Dårlig – Alle har hørt ordet, men ingen gjenkjenner eller forbinder noe med begrepet personvern.
- Praktisk forståelse av personvern: Lav – Ingen er egentlig klar over at vi deler masse informasjon om oss selv og omfanget av dette. Likevel er det en underliggende forståelse at i det digitale rommet er det alltid "noen" som følger med på dem og vet hva de gjør. I tillegg oppgir alle kunnskap om grunnleggende nettsikkerhetsregler som behovet for å beskytte passord, ikke dele bilder av seg selv ukritisk eller gi personopplysninger til ukjente.

Innsikter fra spørsmål og oppgaver 11-12 år

- På spørsmål om hvordan de skaffer seg apper oppgir de fleste i denne gruppen at de ordner det selv. De med "skjermtidsregimer" (ca 25%) må få aksept fra foreldre når de skal laste ned en ny app.
- Flere av deltakerne i denne gruppen følger litt med på egen mobilbruk (via apper som skjermtid og digital balanse) Dette gjelder også de som ikke er underlagt et foreldrestyrt mobilregime.
- Ingen oppgir at de tenker over sikkerhet og personvern når de laster ned en ny app.
- Alle i denne aldersgruppen kjenner igjen prosessen med å si ja til vilkår når man skal installere en ny app. Ingen har lest eller vet hva som står i vilkårene. Ingen vet at man i vilkårene ofte gir apper tilgang til masse personlig informasjon.
- Noen (ca. 40%) i denne aldersgruppen er klar over at man kan gå inn og skru av appers tilgang til f.eks, posisjon, kamera, mikrofon o.l. Men ingen følger opp dette aktivt, eller sjekker hva nye apper faktisk ber om tilgang til.
- Alle i denne gruppen oppgir at de søker via nettleser og ikke bruker f.eks. Googles søke-app.
- Alle bortsett fra en i aldersgruppen har googlet seg selv og er ikke overrasket over hva de finner. (Bilder fra lokalavisen, adressen sin, bilder av slektninger, sportsresultater, foreldres sosialemedie-kontoer)
- En oppgir at han aldri har googlet seg selv. På spørsmål om hvorfor, svarer han at han ikke bryr seg. Ved spørsmål om de er redde for hva de finner om seg selv på nettet, svarer ca halvparten - *ja, litt*. Dette er noe de føler at de ikke har helt kontroll over.
- Alle har på en eller annen måte googlet venner.
- På spørsmål om hva slags personopplysninger som blir samlet inn om oss oppgir de fleste: bilder, kjønn, navn, alder, hva du liker, hvor du er.
- Hvem som samler inn personopplysninger om oss, er også for denne aldersgruppen litt uklart. De fleste oppgir foreldre, venner, myndigheter/politi og hackere. Etter å ha tenkt litt, trekker noen frem at apper ofte sier at de samler info for å gjøre appen bedre. Noen trekker også frem reklamefolk – m.a.o de som vil selge oss noe.
- På spørsmål om hvorfor noen er interessert i våre personopplysninger reflektere de fleste svarene en mer tradisjonell nettsikkerhetstankegang: **Hackere** for å stjele fra oss, **politi/myndigheter** for å passe på/overvåke oss. I tillegg trekker flere frem **reklamefolk** – fordi de vil selge oss noe.
- Når alle googler samme ord (klær) og får litt forskjellige resultater er ingen veldig overrasket. En gutt kommenterer at han bare får opp dameklær og det er en viss diskusjon om hvorfor de får forskjellige resultater. Ingen vet egentlig hvorfor dette skjer. Ingen i denne aldersgruppen oppgir at de egentlig har lagt merke til personlig tilpasset innhold. Alle har likevel opplevd å få reklame for ting de har søkt på og vist interesse for nettet. Noen nevner at de bare har *snakket om noe* og fått opp reklame for det rett etterpå. Det opplever alle som skummelt, men er ikke helt sikre på om det kan være riktig.
- På spørsmål hva som avgjør hva de får se på TikTok, svarer alle *det man liker*. Ingen kjenner likevel til mekanismene som ligger bak, men resonnerer seg frem til at TikTok vet noe om dem. På oppfølgingsspørsmål om de noen gang har opplevd å vise interesse for "feil" ting på TikTok og så få mye "feil" innhold av samme type, svarte de fleste ja. Flere kan fortelle om irriterende innhold

som fylte ForYouPagen (FYP) i flere uker. Et par visste hvordan man kunne resette FYP og fortalte om det.

- På spørsmål om det er **bra** eller **dårlig** å få mer og mer av det man liker, kom det argumenter både for og imot: noen mente det var bra, fordi man ikke trengte å anstrenge seg for å finne ting. Andre mente at det var dumt, fordi man ikke ble overrasket over nye og ukjente ting. En nevnte at man kunne risikere å få mer og mer dårlig innhold og brukte kroppsfokus/slanking som eksempel.
- Alle deltakerne i denne aldersgruppen har ipad (læringsbrett) som skoleverktøy. På spørsmål om de bruker læringsbrettet eller egen mobil, PC til å gjøre research med. Svarer de fleste litt begge deler. På spørsmål om de har merket noen forskjell på søkeresultatene, dukker det opp en interessant detalj. En av guttene forteller at han bruker sin egen mobil når han vil ha litt morsommere søkeresultater.
- Alle oppgir at læreren har sagt de (skolen) kan se hva elevene gjør på læringsbrettet.

Korte enkelthistorier 11-12 år

Om personlig tilpasset innhold i skolearbeidet:

Denne aldersgruppen har fått god opplæring i kildekritikk og bruker læringsbrettet bevisst når de skal løse oppgaver. Denne praksisen påvirker også svarene man får. En gutt har merket at hans egen telefon gir han andre og "morsommere" svar på søk enn skole-ipaden. Dette gjelder både tekst og bilder. Han brukte dette bevisst i noen type skoleoppgaver.

"Jeg bruker min egen telefon når jeg skal ha litt mer morsomme søkeresultater til skolearbeidet"

Gutt 12, Innlandet, har fått en praktisk forståelse av persontilpasset innhold

Om å begrense appers tilgang i personverninnstillinger

Ingen i denne aldersgruppen ser ut til å være spesielt opptatt av å følge med på appers tilganger til posisjon, kamera, mikrofon, bildebibliotek, kontakter etc.

Noen har likevel kommet over dette ved en tilfeldighet:

"Jeg skjønte det ved en feiltakelse. Det var med en gang jeg fikk telefonen. Jeg visste ikke hvordan jeg skulle slette apper, så jeg gikk gjennom alt av innstillinger. Da fant jeg de innstillingene der (personverninnstillinger-apptilganger). Jeg skrudde av alt jeg fant på appene. Når jeg gjorde det sluttet flere av appene å virke."

Læreren som viser enkeltelevers YouTube-kontoer i lunsjen

– Uten at de selv vil.

- *Han har misforstått helt. Han sier at når man legger ut ting på sosiale medier må man regne med at alle kan se det, og da må han også kunne vise det for alle i klassen.*
- *Han som hadde YouTube-kontoen ble skikkelig flau.*
- *Læreren trodde sikkert han skulle være smart og få oss til å tenke mer på hva vi legger ut på nettet, men alle ble skikkelig sure. Alle syns skikkelig synd på han som hadde YouTube-kontoen. Han hadde bare lagt ut noen filmer der han spilte Fortnite.*
- *Man må kunne legge ut ting på nettet uten å være redd for at læreren skal henge en ut på skolen.*

"Han har misforstått sosiale medier helt! Han gjør det bare for å henge oss ut"

Gutt 12, Innlandet, er sur fordi læreren viser elevenes YouTube-kontoer i skolelunsjen

Eksempel på digitale strategier 11-12 år

I denne aldersgruppen begynner man å utvikle strategier for å møte digital hverdags-problematikk. Dette trenger ikke gå direkte på personvern, men inneholder vanligvis en komponent av det.

- **Omgå persontilpasset innhold:** Bruke egen telefon for å få annerledes research-resultater til skolearbeid.
- Hvis man lurar på noe **spør man Tiktok**. (Og får relevante svar)

Skole 11-12 år:

- Ingen kan huske at noen har forsøkt å lære dem noe om personvern og deling av personopplysninger.
- Ingen har sett eller blitt presentert for eksterne ressurser om personvern som for eksempel *dubestemmer.no*
- Ingen har blitt forklart hva skolen og digitale skoleverktøy (f.eks. ipad med tilhørende apper) samler inn av personopplysninger om dem.

Tiltak foreslått av de fra 11-12 år:

Undersøkelsen er lagt opp slik at man ved å gjøre oppgaver og diskutere kan få bedre innsikt i tematikken. Alle skjønner at dette er viktig og ønsker å lære mer.

- Alle oppgir at det er alt for lite om dette på skolen!
- Engasjerende time er best. Gjerne "litt sånn som dette" (undersøkelsen), bare med mer eksempler man kan kjenne seg igjen i.

13-15 år - Ungdomskole

Bruk 13-15 år

- Mest brukte apper 13-15 år: Snapchat, TikTok, systemapper som nettleser, facetime/duo, ringe og meldingsapper.
- Bruksmønster 13-15 år: Sosialt, kontakt med foreldre og venner, underholdning, søk, kjøp, reise, nyheter. I denne aldersgruppen er de fleste etablert med en selvstendig tilværelse på nett. Sosiale medier, kommunikasjon og underholdning er fortsatt de sentrale bruksområdene, men bruken skifter til mer praktiske gjøremål som for eksempel å kjøpe ting, reise, lese nyheter o.l.

Typisk for aldersgruppen 13-15 år

- Kjenner ikke til noe annet enn smarttelefon/pad.
- Har blitt selvstendige. Har opparbeidet seg omfattende netthistorikk. Utfører kjøp uten hjelp fra foreldre.
- Foreldre er fortsatt involvert hos noen. Ca 15 % oppgir at de har foreldre som følger med.

Bevissthet rundt personvern 13-15 år

- Begrepsforståelse: Middels – Alle har hørt ordet, de fleste har en slags formening om hva begrepet betyr. Et par stykker kan formulere en fornuftig forklaring på begrepet personvern.
- Praktisk forståelse av personvern: God – Det er etablert forståelse at i det digitale rommet er det alltid "noen" som følger med på dem og vet hva de gjør. Ingen er likevel klar over *hvordan* vi deler masse informasjon om oss selv og omfanget av dette. Alle har kunnskap om grunnleggende nettsikkerhetsregler som behovet for å beskytte passord, ikke dele bilder av seg selv ukritisk eller gi personopplysninger til ukjente.

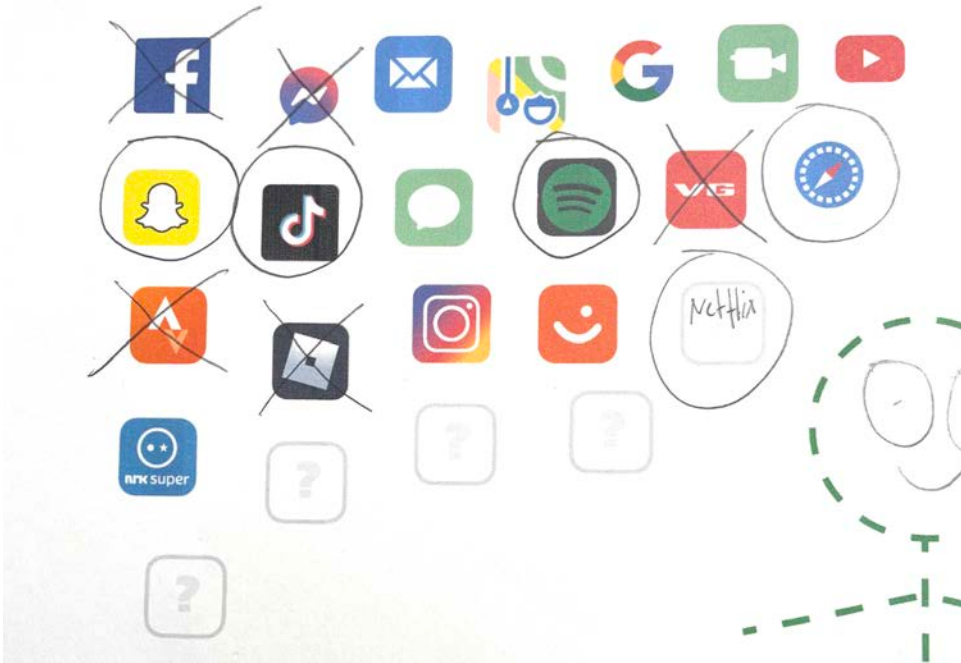

Fig. 4: Eksempel på mobilbruk i aldersgruppen 13-15 år – fra oppgavehefte

Innsikter fra spørsmål og oppgaver 13-15 år

- Alle i denne aldersgruppen oppgir at de laster ned og tar avgjørelser rundt nye apper selv. Ingen av de spurte har aktivert foreldrekontroll lenger, men ca. 25% har hatt det.
- Flere av deltakerne i denne gruppen følger med på egen mobilbruk (via apper som skjermtid og digital balanse)
- Ingen oppgir at de tenker over sikkerhet og personvern når de laster ned en ny app. Etter nærmere samtale viser det seg at dette er fordi de vanligvis laster ned apper som blir anbefalt av andre og at de fleste egentlig er grunnleggende skeptiske til ukjente apper.
- Også i denne aldersgruppen kjenner alle igjen prosessen med å si ja til vilkår når man skal installere en ny app. Ingen har lest eller vet hva som står i vilkårene. Ingen vet at man i vilkårene ofte gir apper tilgang til masse personlig informasjon.
- Få i denne aldersgruppen er opptatt av at man kan gå inn og skru av appers tilgang til f.eks., posisjon, kamera, mikrofon o.l. Ingen følger opp dette aktivt, eller sjekker hva nye apper faktisk ber om tilgang til.
- Alle i denne gruppen oppgir at de søker via nettleser som Safari eller Chrome og ikke bruker f.eks. Googles søke-app.
- Alle i denne gruppen oppgir at hvis de leser nyheter er det saksbetinget og vanligvis via sosiale medier. Dvs. at de hører om en sak på sosiale medier først og så forfølger saken via link eller googler den etterpå.
- Alle i aldersgruppen har googlet seg selv og er ikke overrasket over hva de finner. (Bilder fra lokalavisen, adressen sin, bilder av familiemedlemmer, opplysninger om foreldre, personlige

sportsresultater, bilder fra sportsarrangementer, bilder fra sosiale medier).

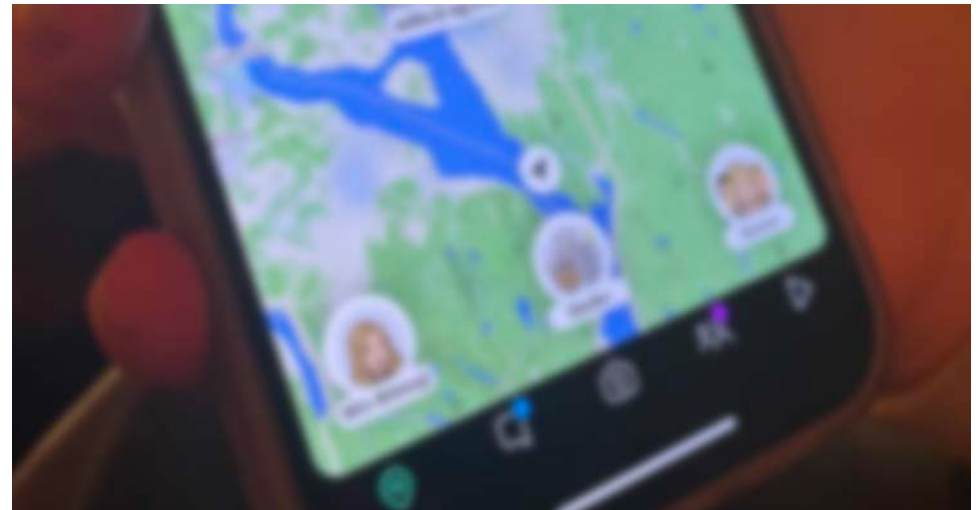
- På spørsmål om det er noe de syns er ubehagelig at ligger offentlig tilgjengelig, oppgir flere sportsstatistikk. Det er tydelig at idrettsorganisasjoner og -lag ganske ukritisk legger ut mye personlig informasjon om ungdommenes prestasjoner.
- De fleste har opplevd at private bilder av dem på foreldres sosiale mediekontoer er tilgjengelig på nett. Ingen oppgir dette som et problem: foreldre er flinke til å spørre om det er greit og holder kontoer private. Besteforeldre derimot (!) får mer kritikk. Flere har eksempler på besteforeldre som ukritisk legger ut bilder og har åpen profil på for eksempel Facebook.
- Alle har googlet venner, men er tydelige på at det ikke er med dårlige hensikter.
- Alle har en klar formening om hva slags informasjon som blir samlet inn om oss: bilder, nummer/epost, navn, alder, kontaktene dine, hva du liker, hvor du bor og beveger deg. Flere trekker også frem at mobiltelefoner samler inn informasjon om hvordan vi bruker dem. Noen blander inn sikkerhetsrelatert informasjon som passord, faceID og bankkontonummer.
- På spørsmål om hvem som vil ha informasjon om oss, svarer alle sosiale medier som Snapchat, Tiktok, Instagram, men flere trekker også frem mobilen og apper generelt. Også her er det en tydelig oppfatning at de som skal reklamere for noe er ute etter informasjon om oss. Familie, venner og skolen blir også nevnt.
- På spørsmål om hvorfor noen er interessert i vår personlige informasjon oppgir de fleste: - *At noen vil selge oss noe.*
- Når alle googler samme ord og får forskjellige resultater kan ingen forklare hvorfor dette skjer. Det er relativt lav bevissthet rundt

personlig tilpasset innhold. Ingen har egentlig tenkt over at de bitene med personlig informasjon vi legger igjen på nettet, er med på å forme hva vi får tilbake. Alle har opplevd å få personlig tilpasset reklame etter at de har søkt på noe på nettet.

- På oppfølgingsspørsmål om de noen gang har opplevd å vise interesse for "feil" innhold på sosiale medier og så bli plaget med "feil" innhold av samme type etterpå, svarte de fleste ja. Spesielt TikTok og YouTube trekkes frem.
- Halvparten av deltakerne i denne aldersgruppen har ipad som skoleverktøy og andre halvparten PC. Ingen har tenkt over at man ved å bruke disse verktøyene også sender fra seg ulike former for personlig informasjon.
- Ingen føler seg overvåket via de digitale enhetene på skolen de går nå. En gruppe som har gått på samme barneskole forteller en historie derfra om en lærer som brukte ipad og Apples Classroom til å kontrollere dem på en lite positiv måte. (Se "*Korte enkelthistorier 13-15 år*" s. 33 for litt utdypende informasjon.)
- **Personlig tilpasset innhold - bra eller dårlig? Bra:** Finne frem til ting lettere, reklame for ting vi vil ha, får bra info om ting som interesserer meg, finner ting raskere, **Dårlig:** De finner ut hva vi liker, ender opp med å bare se en side av en sak, får mye kontroll over deg.

"Mamma stalker broren min med snapmap og bankappen. Jeg vet hun gjør det på meg også. Jeg bryr meg ikke"

Jente 14, Innlandet, har skjönt at moren følger med på hva hun driver med, men er ikke plaget av det

Korte enkelthistorier 13-15 år

Mor som *stalker* lillebror via bankapp og snapmap.

"- Hvorfor skal vi dit? Jeg skjønnte ikke hvorfor vi skulle dra på et kjøpesenter vi aldri pleier å være på.

- Broren din er der, svarte mamma. - Vi tar han med på vei hjem.

- Hvordan vet du det?

- Jeg så det på snapmap... Og så kjøpte han akkurat en Frozen Yoghurt. Da skjønnte jeg at mamma stalket oss med snap og bankappen. Jeg ble ikke sur. Det er samme for meg. Jeg har ikke noe å skjule."

Overvåkning via læringsbrett

Noen av ungdomsskoleelevene deler en historie om en barneskolelærer som ifølge dem brukte ipad og Apple Classroom på en lite positiv måte:

- Han fulgte med på alt vi gjorde. Han så når vi var på, og kommenterte det. Han så hvor mye tid vi brukte på oppgaver. Hvis vi hadde oppe feil app, fikk vi kjeft. Han fulgte med på hva vi søkte på på nettet. Han kikket også på hva vi holdt på med via skjermdeling. Vi likte ikke dette.

Etterhvert fant vi ut hvordan vi kunne lure han. Vi kunne blant annet se når han var pålogget også. Vi skjønnte også hva han fulgte med på og passet på å gjøre akkurat de tingene riktig.

Eksempel på digitale strategier 13-15 år

Denne aldersgruppen begynner å bli avanserte digitale brukere. De er også mer selvstendige og beveger seg mer på egenhånd i samfunnet. Dette åpner for kontrollbehov hos foreldre. Ungdommen utvikler lett strategier for å omgå dette, hvis de vil.

- **Vite om og manipulere overvåking.** Hvis man vet hvordan overvåkningen foregår, kan man manipulere den og "lure" den hvis man vil. Flere ungdommer i denne aldersgruppen kom med eksempler på dette.

Skole 13-15 år:

- Ingen kan huske at noen har forsøkt å lære dem noe om personvern og deling av personopplysninger.
- Ingen har sett eksterne ressurser om personvern som for eksempel *dubestemmer.no*
- Ingen har blitt forklart hva skolen og digitale skoleverktøy (f.eks. læringsbrett) samler inn av personopplysninger om dem.

Tiltak foreslått av de fra 13-15 år:

Denne aldersgruppen er svært interessert i å lære mer om hvordan mobil, apper og nett egentlig fungerer. Persondatainnsamling og digitale økosystemer er temaer de gjerne vil lære mer om. De fikk to spørsmål: - *Når bør man lære om dette?* - *Hvordan er det best å lære om dette?*

- De mener at man må lære om dette i flere etapper. 1. Når man får mobil. 2. På slutten av barneskolen. 3. På ungdomsskolen (9.kl)
- De vil gjerne lære om det på skolen, helst av "fagpersoner som har skikkelig peiling".
- De vil ha oppgaver og eksempler de kan kjenne seg igjen i.

16-19 år - Videregående skole

Bruk 16-19 år

- Mest brukte apper 16-19 år: Snapchat, Instagram, TikTok, systemapper som nettleser, facetime/duo, ringe og meldingsapper.
- Bruksmønster 16-19 år: Sosialt, kontakt med foreldre og venner, underholdning, søk, kjøp, reise, nyheter. I denne aldersgruppen er alle helt selvstendige. Noen i denne gruppen bruker Facebook litt, mest pga familie og fritidsaktiviteter, men også fordi Messenger er etablert som en kommunikasjonskanal.

Typisk for aldersgruppen 16-19 år

- I denne aldersgruppen finner man den siste generasjonen som har opplevd tiden før smarttelefon. De fleste deltakerne begynte med "knappe-telefon".
- Er voksne og har et selvstendig forhold til mobilbruk.
- Foreldre er derfor lite involvert i denne aldersgruppens mobilbruk.
- Denne aldersgruppen er så gamle at de har en potensielt omfattende netthistorikk. (De har også vært små barn under "sosiale medie-boomen" på 10-tallet da mange foreldre postet ukritisk intime familiebilder på for eksempel Facebook.)

Bevissthet rundt personvern 16-19 år

- Begrepsforståelse: Middels – Alle har hørt ordet, de fleste har en slags formening om hva begrepet betyr. En kan formulere en fornuftig forklaring på begrepet personvern.

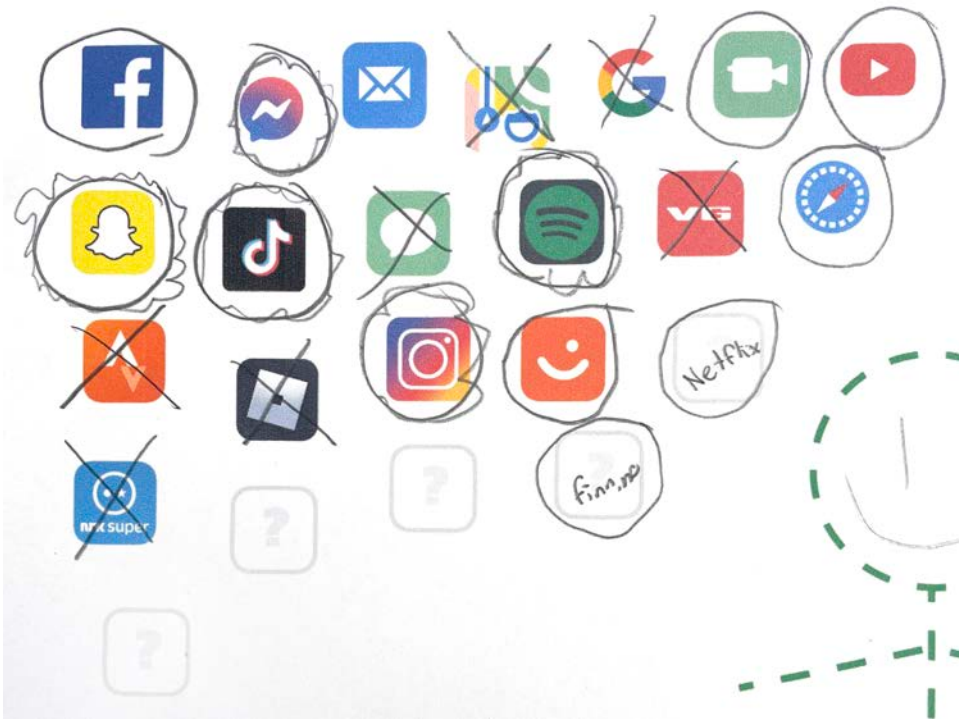

Fig. 4: Eksempel på bruk i aldersgruppen 16-19 år – fra oppgavehefte

- Praktisk forståelse av personvern: Høy – Alle vet at de blir "overvåket" og at det blir samlet inn informasjon om dem. Ingen er likevel klar over hvordan vi deler masse informasjon om oss selv og omfanget av dette. Alle har kunnskap om grunnleggende nettsikkerhetsregler som behovet for å beskytte passord, ikke dele bilder av seg selv ukritisk eller gi personopplysninger til ukjente.
- Halvparten av deltakerne i denne aldersgruppen går på VGS, med studiespesialisering i Medier og kommunikasjon.

Innsikter fra spørsmål og oppgaver 16-19 år

- Alle i denne aldersgruppen oppgir at de laster ned og tar avgjørelser rundt nye apper selv.
- Flere av deltakerne i denne gruppen følger med på egen mobilbruk (via skjermtid eller digital balanse)
- Noen oppgir at de tenker over sikkerhet og personvern når de laster ned en ny app.
- Alle kjenner prosessen med å si ja til vilkår når man skal installere en ny app. Ingen har lest eller vet hva som står i vilkårene. Ingen vet at man i vilkårene ofte gir apper tilgang til masse personlig informasjon.
- Ingen er opptatt av at man kan gå inn og skru av appers tilgang til f.eks., posisjon, kamera, mikrofon o.l. Ingen følger opp dette aktivt, eller sjekker hva nye apper faktisk ber om tilgang til.
- Alle i denne gruppen oppgir at de søker via nettleser som Safari eller Chrome og ikke bruker f.eks. Googles søke-app.

- De fleste i denne gruppen oppgir at hvis de leser nyheter er det saksbetinget og vanligvis via sosiale medier. Noen følger nyheter og sport på VG, NRK eller TV2 apper.
- Nesten alle i aldersgruppen har googlet seg selv og er ikke overrasket over hva de finner. Likevel oppsto det to interessante episoder under undersøkelsene:
- På spørsmål om det er noe de syns er ubehagelig at ligger offentlig tilgjengelig, ble to av deltakerne lett sjokkert over hva de fant: Den ene fant et bilde fra en minnestund for sin oldemor og den andre fant et bilde av sitt eget hus. (Se pkt. *"Korte enkelthistorier 16-19 år"* på s. 37 for nærmere beskrivelse.)
- De fleste har opplevd at private bilder av dem på foreldres sosiale medie-kontoer er tilgjengelig på nett. Denne aldersgruppen har vokst opp med foreldre som ganske uhemmet la ut bilder fra familielivet på Facebook før dette ble ugreit. Ingen oppgir dette som et problem nå: foreldre har blitt flinke til å spørre om det er greit og holder kontoer private. Også i denne aldersgruppen får besteforeldre mer kritikk. Flere har eksempler på besteforeldre som ukritisk legger ut bilder og har åpen profil på f.eks. Facebook.
- Alle har googlet venner og bekjente. De beskriver dette som vanlig praksis for å danne seg et inntrykk av noen – på godt og på vondt.
- Alle vet *noe* om hva slags opplysninger som blir samlet inn om oss og at det foregår en digital profilering via bilder og personopplysninger som telefonnummer, epost, navn, alder, kontakter, hva du liker, hvor du er, samt aktivitet på nettet og i apper. Flere trekker også frem eksempler på detaljert nettbruk som, hvor du fort tar opp telefonen etter en varsling, eller hvor lenge du

ser på et bilde. Også i denne aldersgruppen er det flere som blander inn sikkerhetsrelatert informasjon som passord, faceID og bankkontonummer.

- På spørsmål om *hvem* som vil ha informasjon om oss, er det litt ujevn forståelse: De aller fleste trekker frem reklamebyråer og de som ønsker å reklamere for noe. Flere svarer sosiale medier som f.eks. Facebook, mobilprodusenter som Apple og apper generelt. Myndigheter og politi blir også nevnt. Kun *en* nevner Google.
- På spørsmål om *hvorfor* noen er interessert i vår personlige informasjon svarer de fleste at det er fordi noen vil selge oss produkter.
- Medier og kommunikasjonselevne får spørsmål om de kjenner til Clearview.ai? ⁸ (*Amerikansk firma som scanner nettet for bl.a sosiale medie profiler og biometriske data, som de samler i en database og selger videre til politi i forskjellige land.*) Ingen kjenner til dette. Når de får det forklart, blir de betenkt, men ikke bekymret på egne veiene. Systemet i Kina blir trukket frem som et eksempel på hvordan et samfunn kan bli. Ingen tror at det samme kan skje hos oss.
- Det er relativt lav bevissthet rundt personlig tilpasset innhold. Ingen har egentlig tenkt over at personopplysningene vi legger igjen på nettet er med på å forme hva vi får tilbake. Alle har opplevd å få personlig tilpasset reklame etter at de har søkt på noe på nettet.
- På spørsmål om de har opplevd å vise interesse for "feil" innhold på sosiale medier og så bli plaget med "feil" innhold av samme type etterpå, svarte de fleste ja. En kommer med et eksempel fra

TikTok der han sjekket emnet *meksikansk mafia*. Dette førte til at han ble "forfulgt" av nettopp denne meksikanske mafiaen på TikTok i flere uker etterpå (dette fikk ikke noe alvorlige konsekvenser utover irritasjon og en haug med dårlige videoer.)

- På spørsmål om det er **bra** eller **dårlig** med persontilpasset innhold, kom det mange meninger både for og imot. Flere i denne aldersgruppen svarte mer overordnet og innsiktsfullt. For eksempel **Bra**: dopamin, glede, relevant innhold, god kommunikasjon. **Dårlig**: polarisering, ekkokamre, avhengighet, bortkastet tid. Mange knyttet dette til falske nyheter, ekkokamre og polarisering. Emner de har hatt mye om på skolen.
- Alle deltakerne i denne aldersgruppen har personlig PC som skoleverktøy. Ingen har tenkt over at man ved å bruke disse verktøyene også sender fra seg ulike former for personopplysninger.

"Jeg ble litt satt ut da det dukket opp bilde fra oldemors minnestund."

Jente 18, Oslo, ble overrasket da hun googlet seg selv og et veldig privat bilde dukket opp

Korte enkelthistorier 16-19 år

Oldemors minnestund

"- Nå ble jeg litt satt ut. Jeg googlet navnet mitt – det er det veldig lenge siden jeg har gjort. Det dukker jo opp alle de vanlige greiene, men her er et bilde fra oldemors minnestund. Hvorfor kommer det opp?"

Det oppstår en diskusjon i gruppen. Flere interessante forslag kommer opp:

- *Kanskje du er tagget i bildet?*
- *Kan det være biometriske data av deg google har plukket opp?*
- *Det er sikkert korona, alle i begravelsen måtte sikkert registrere seg med navn?*

Noen konklusjon blir ikke nådd, men det gir et lite innblikk i tanker rundt en uventet, men kanskje ikke uvanlig problemstilling.

Huset mitt!

"- Jeg har aldri googlet navnet mitt. Det er helt sant.

- Hvorfor ikke?"

- Jeg vet ikke, har ikke synes det har vært så interessant.

En jente på 16 i undersøkelsen hadde aldri googlet sitt eget navn før og er tydelig litt spent på hva som dukker opp.

- Det er jo huset mitt!"

Hun er tydelig overrasket over å finne et bilde av huset sitt, ved siden av navnet sitt.

- Syns du det var rart?"

- Ja, litt. Hvem er det som har tatt det bildet? Det er ingen jeg kjenner.

- Det er Google."

Eksempel på digitale strategier 16-19 år

Denne aldersgruppen er voksne. De er også bevisste deler av de negative konsekvensene med overvåkningskapitalisme og innsamling av personlig informasjon. Flere av de spurte oppga at de gjorde tiltak i forhold til sosiale medier:

- Kutte ut sosiale medier.
- Ikke bruke Facebook til å logge inn overalt.

Skole 16-19 år

- Ingen kan huske at noen har forsøkt å lære dem noe om personvern og deling av personopplysninger på barne- og ungdomsskole. På VGS, har de hatt litt om det, men kan ikke referere til noe konkret opplegg.
- Ingen har sett eksterne ressurser om personvern som for eksempel *dubestemmer.no*
- Ingen har blitt forklart hva skolen og digitale skoleverktøy (f.eks. skole-PC med tilhørende software) samler inn av personopplysninger om dem.

Tiltak foreslått av de fra 16-19 år:

Halvparten av deltakerne i denne aldersgruppen går som nevnt på VGS, med studiespesialisering Medier og kommunikasjon. Her er digitale medier en del av pensum. Likevel mener alle at undervisningen om digitale økosystemer og deling av personlig informasjon kan bli bedre. De fikk to spørsmål: - *Når bør man lære om dette?* - *Hvordan er det best å lære om dette?*

- De mener at man må lære om dette i flere etapper: 1. Når man får mobil. 2. På slutten av barneskolen. 3. På ungdomskolen (ca.9.kl)
- De ønsker seg korte filmer, med relevante eksempler kombinert med undervisning, praktiske oppgaver og diskusjon.

Innsikter begrepsforståelse

Alle deltakerne ble spurt om de kjente til og eventuelt kunne forklare følgende begreper:

Personvern: Alle har hørt om. Tre kan forklare.

Falske nyheter: Alle har hørt om og har en formening om hva det er.

Cookies: Alle har hørt om, ingen vet hva det er.

Kunstig intelligens: Alle har hørt om. Noen kan forklare det.

Algoritmer: Alle har hørt om. Tre kan gi en brukbar forklaring.

Filterboble: Ingen har hørt om. Ingen kan forklare

Digital tvilling: Ingen har hørt om. Ingen kan forklare

Persontilpasset innhold: Ingen har hørt om. Ordet er selvforklarende.

Ekkokammer: Flere har hørt om. Alle på VGS kan forklare.

Big data: Få har hørt om. En kan forklare.

Overvåkningskapitalisme: Ingen har hørt om. De eldste klarer å gjette.

Bortsett fra *falske nyheter*, *ekkokammer*, *kunstig intelligens* og *algoritmer*, er det lav forståelse for begrepene. *Filterboble* og *digital tvilling* blir betegnet som "voksenbegreper". Ingen har hørt om dem.

Det mest overraskende er at absolutt ingen vet hva *cookies* er.

"Man blir jo spurt om det hele tiden, men...eh"

Gutt 16, Hamar - Om han kan forklare hva cookies er?

"Bra: dopamin, glede, latter, god kommunikasjon. Dårlig: polarisering, ekkokamre, avhengighet, bortkastet tid"

Jente 18, Oslo - oppsummerer det hele

Konklusjon

Undersøkelsen har sett på barn og unges bevissthet i forhold til personvern og deling av personopplysninger. Undersøkelsen har fokusert spesielt på hvilke faktorer som spiller inn på barnas bevissthet. Her er skole og utdanning sentral.

Undersøkelsen viser at en oppdatert personvern-tankegang er nærmest fraværende innenfor skolesystemet. I innsiktene ble det trukket frem to områder:

- **Opplæring** av elever i en oppdatert personvern-forståelse.
- **Informasjon til** elever og foreldre om hva som samles og deles av personopplysninger i skolen.

Undersøkelsen viser at begge områdene er neglisjert og at det er et akutt behov for å få styrket dem.

Denne innsikten sammenfaller godt med funnene gjort av Bouvet i undersøkelsen *"Digitalisering i skolen - Har vi glemt personvernet?"*⁹

Dette er et ansvar som ikke bør falle på den enkelte skole, eller kommunale skoleeier, men bør plasseres hos sentrale nasjonale myndigheter.

Informasjon til barn og foreldre

Fraværet av lettfattelig informasjon om hva skolen samler inn av personopplysninger om elevene er tydelig. Ingen kan huske å ha fått noen gjennomgang av dette. Ingen har heller fått informasjon om hva digitale verktøy som læringsbrett og PCer med tilhørende programvare, samler av personlig data om dem.

I utgangspunktet oppfatter ikke barna dette som et problem. Det er rett og slett fordi dette har vært et "ikketema" – ingen har visst om det og alle har gått ut ifra at alt er i orden.

Når de blir gjort oppmerksom på omfanget av dette og hvilke typer personopplysninger som kan bli samlet inn, kommer de med følgende innspill:

Bedre informasjon i skolen – Forslag til tiltak:

- **Enkel og tydelig informasjon** til elever og foreldre. (Ikke slik som de milelange vilkårene man får i forbindelse med apper og tjenester!)
- Informasjonen bør være slik at elevene kan forstå dette **sammen med foreldrene** sine. (Ikke et skriv som foreldrene får på et foreldremøte og kaster når de kommer hjem, men lettfattelig informasjon som barn og foreldre må se på og forstå i felleskap.)
- Denne tematikken bør deles opp slik at man ikke får servert "alt" på likt. Det er viktig å få **riktig informasjon til riktig tid**. Her bør man se på de punktene i utdannelsesløpet der informasjon kan knyttes direkte opp mot konkrete hendelser. (For eksempel når man får læringsbrett, eller før man skal på ungdomsskolen og begynne med karakterer.)
- Flere foreslo å bruke læringsbrettet til å vise hvordan apper og tjenester delte personopplysninger. Da kan man få en *"hands on"* følelse med hva de forskjellige appene og tjenestene faktisk deler av personopplysninger om deg. (Dette er en mulighet både når man skal informere barn og foreldre, og undervise de yngste barna i tematikken.)

Opplæring og undervisning

Undersøkelsene viser at barns bevissthet rundt personvern er relativt lav sett med et "voksen-perspektiv".

Undersøkelsene viser også at den praktiske forståelsen er langt høyere: barn og unge er gode til å navigere i dette landskapet og utvikle egne strategier mot det de oppfatter som problemer.

Undersøkelsen har avdekket en stor hvit flekk på "bevissthetskartet" når det gjelder deling av personopplysninger og hvilke konsekvenser dette kan ha. Den manglende bevisstheten rundt tematikken er ikke unik for barn og unge, men reflekterer samfunnet generelt. Undersøkelsen viser at hverken myndigheter, skole eller foreldre har tilstrekkelig kunnskap på dette området.

Undersøkelsen har avdekket noen åpenbare mangler:

- Enkle og tydelige oversikter over hvordan innsamling av personopplysninger påvirker oss: **Hvordan foregår det, hvem står bak og hva har det å si for oss?**
- En tydelig plan for hvordan man skal kommunisere kunnskap om dette ut i samfunnet generelt.
- En tydelig plan for hvordan man skal kommunisere kunnskap om dette ut til barn og unge spesielt.

Barn og unge, med sin høye praktiske digitalkunnskap og evne til å utvikle egne beskyttelsesstrategier, har en god forutsetning til å lære dette på en enkel måte.

Eksisterende ressurser:

Ingen av de spurte oppgir å ha sett Datatilsynets og Utdanningsdirektoratets nettside *dubestemmer.no*⁷ eller noen andre læringsressurser om oppdatert personvernforståelse.

Både *dubestemmer.no* og Medietilsynets veiledere som f.eks. "*Det er så mye foreldre ikke forstår...*"¹⁰ inneholder sentrale elementer om personvern, men ingen gir tydelige bilder av hvordan innsamling av personopplysninger foregår, omfanget av dette og hvordan dette påvirker oss.

Personvernforståelse er i dag langt mer enn tradisjonell sikkerhetstankegang hvor passord og data skal beskyttes fra hackere og andre med onde hensikter.

Når barn og unge får innsikt i hva de faktisk deler av personopplysninger og hva de brukes til, ønsker de å lære mer om dette!

Barn og unges egne forslag til tiltak er forsøksvis formulert på de neste sidene.

Dyktige og engasjerte skoleledere og lærere!

Etter tre år med mange og varierte skolebesøk, har jeg kun møtt engasjerte lærere og skoleledere. Dette er fagfolk som ofte har fått ulike former for digitaliseringsproblematikk i fanget og løser dette på intelligente måter med knappe ressurser.

Dette er viktig å fremheve fordi, når det trekkes frem skrekkeksampler fra skolen, er det lett at lærere og skoleledelse kommer i dårlig lys.

Lærer og skoleledere gjør en kjempejobb med de ressursene de har!

Ansvar for dagens situasjon ligger hos de sentrale nasjonale myndighetene som ukritisk har sluppet de digitale systemene inn i skolen. De har også ansvaret for å komme opp med en overordnet plan for hvordan barn og unges personvern skal sikres gjennom hele skolegangen.

Forslag til tiltak - Nettvett 2.0?

1. Fokusskift - Enkelt og billig

Dropp pekefingeren. Snakk om muligheter istedenfor problemer.

Tiden er inne for å bevege seg vekk fra den problemorienterte nettvettundervisningen til en mer kunnskapsorientert undervisning som fokuserer på hvordan digitale verktøy virker og påvirker. Her er digitale økosystemer og innsamling av personopplysninger et sentralt tema. Samtalene med barna har gitt noen gode innspill til "Nettvett versjon 2.0".

- **Synliggjør** "usynlige" strukturer som digitale økosystemer – har man kartet er det lettere å navigere selv.
- **Bruke andre ord** når man snakker om digitale problemstillinger. Ved å snakke om *muligheter og verdier* fremfor *farer og forbud*, oppnår man å skape mer nysgjerrighet, engasjement og forståelse.
- **Fokuser på mulighetene** i digitale verktøy fremfor de problemene de skaper.
- **Fokuser på verdier.** Våre egne personopplysninger er et godt eksempel på en verdi vi bør ta vare på og være bevisst.
- **Fokuser på mennesker.** Hvem lager de digitale løsningene? Alle digitale løsninger er lagd av mennesker som deg og meg. Det er ikke bare programvareutviklere, men også f.eks. adferdspsykologer eller forskjellig typer designere. Hvordan tenker de? Hvordan tenker de som lager Google?

"Fokusskift: fra problem til mulighet"

Stikkord for barnas forslag til "Nettvett 2.0"

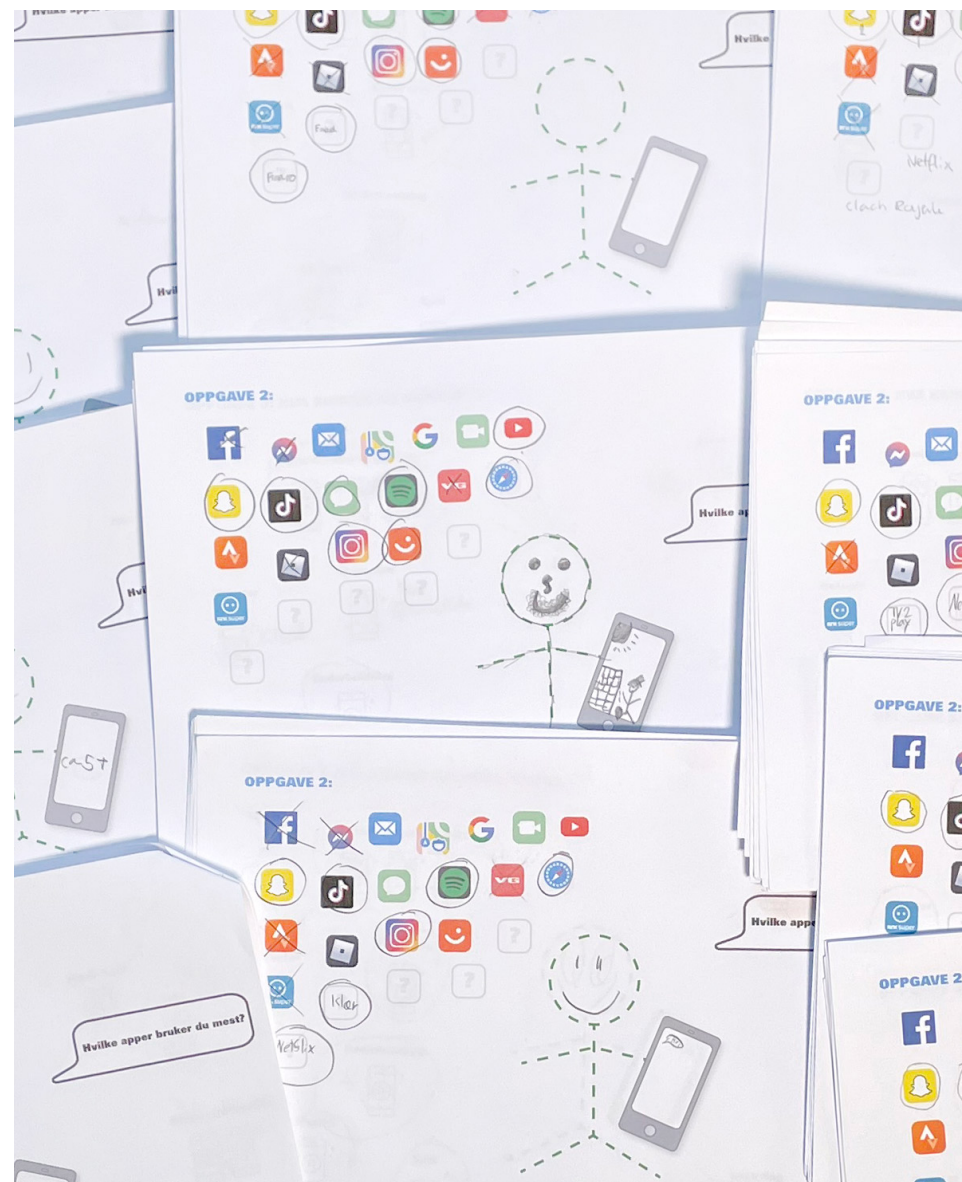
2. Riktig informasjon til riktig tid

Opplæringsreise

Når er det bra å lære om personvern? Og hva skal man lære når?

Samtaler med barna har frembrakt følgende forslag:

1. **Når man får mobil:** - "Oppstartspakke" om grunnleggende personvern til foreldre og barn, som gjør at de sammen kan komme seg trygt i gang på mobil.
2. **Når man får digital enhet (f.eks. læringsbrett) på skolen:** - bruke enheten til å forklare barn hva de deler av personlig informasjon og hvordan det foregår.
3. **I løpet av skolegangen:** - alle mener at de generelt bør lære mye mer om digital tematikk på skolen og at dette bør foregå kontinuerlig. – 7. trinn, 9. trinn og 1.-2. på VGS, trekkes frem som gode tidspunkter å lære om forskjellige deler av personvern-tematikken. Blant annet pga av de praktiske og rettighetsmessige alderstersklene (13, 16 og 18 år) de kommer til da. De ønsker å lære om digitale økosystemer, som f.eks. sosiale medier, google og om hvordan innsamling av personopplysninger påvirker dem. Akkurat hva de skal lære når, vet de ikke.
4. **Hele tiden:** - hjelp til selvhjelp: etablere kunnskap som blir en del av egenopplæringen. *Hvordan?* Lage enkle og lett tilgjengelig oversikter som barn og unge selv kan oppsøke. Hvis man lager gode oversikter, vil barn og unge oppsøke og dele dem.

3. Hva, for hvem og hvordan?

Her er en oversikt over hva barn og unge selv foreslår av tiltak for å lære om deling av personopplysninger og digitale økosystemer.

Barn og unge liker å se enkle oversikter over komplekse problemer. De synes det er lettere å forstå komplekse digitale (øko)systemer når man ikke lærer om det kun via skjerm. De liker å få innsikt i hvordan denne type systemer virker og hvordan de påvirker oss. De trenger eksempler fra sin egen digitalhverdag for å forstå på en måte som gir gjenkjennelse.

Alle deltakerne ble spurt om hvordan de best kunne lære om dette. (F.eks.. på nett/via skjerm, film, skoletime, venner, annet)

Alle vil ha:

- **Tydelig oversikter**
- **Gjenkjennbare eksempler fra egen digitalhverdag**
- **Engasjerende oppgaver, gjerne praktiske (som f. eks google samme ord, eller sitt eget navn)**
- **Faglig innsikt**
- **Opplæring på skolen**

"Det er en myte at man må lage en app eller et morsomt spill for å få barn og unge til å forstå digitale problemstillinger"

8-10-åringene nevner spesielt:

Denne aldersgruppen vil gjerne lære digitalt.

11-12-åringene nevner spesielt:

At det er for lite om denne type tematikk på skolen.

De mener at en skoletime det beste stedet å lære om dette på.

13-15-åringene nevner spesielt:

De vil helst lære om dette fra fagpersoner.

16-19-åringene nevner spesielt:

De vil gjerne ha et undervisningsopplegg bygd rundt korte filmer.

Kilder

¹ Nettside om prosjektet "*Slik virker det*": <https://www.slikvirkerdet.no>

Datatilsynet: <https://www.datatilsynet.no/rettigheter-og-plikter/hva-er-personvern/>

Datatilsynet: <https://www.datatilsynet.no/rettigheter-og-plikter/personopplysninger/>

Digitalt økosystem forklart på svensk Wikipedia:
https://sv.wikipedia.org/wiki/Digitalt_ekosystem

² Medietilsynets "*Foreldre og medier 2020*" - undersøkelse:
<https://www.medietilsynet.no/globalassets/publikasjoner/barn-og-medier-undersokelser/2020/201015-foreldre-og-medier-2020-hovedrapport-med-engelsk-summary.pdf>

³ Om "digital kompetanse" i ny lærerplan 2020: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/> og <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/profesjonsfaglig-digital-kompetanse/utvikle-digital-kompetanse-i-skolen/>

⁴ Markedsføring og personvern i sosiale medier – en flermetodisk undersøkelse med barn som medforskere - rapport: <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/1310>

⁵ Rapport om ordbruken i digitale beskrivelser fra Defend Digital Me: "*The Words We Use in Data Policy: Putting People Back in the Picture*":
<https://defenddigitalme.org/research/words-data-policy/>

⁶ Medietilsynets "*Barn og medier 2020*" - undersøkelse:
<https://www.medietilsynet.no/globalassets/publikasjoner/barn-og-medier-undersokelser/2020/201015-barn-og-medier-2020-hovedrapport-med-engelsk-summary.pdf>

⁷ Datatilsynet og Utdanningsdirektoratets nettressurs om personvern for barn og unge:
<https://www.dubestemmer.no>

⁸ Clearview.ai - Amerikansk firma som samler ulike typer persondata fra nettet og tilbyr tjenester til bl.a politi og myndigheter globalt.

⁹ Bouvets *Digitalisering i skolen - Har vi glemt personvernet?* - undersøkelse:
<https://www.bouvet.no/bouvet-deler/rapport-personvern-i-skolen>

¹⁰ Medietilsynets veileder for foreldre med barn mellom 7 og 12 år om å komme i gang på nett: <https://www.medietilsynet.no/globalassets/dokumenter/veiledere/det-er-sa-mye-foreldre-ikke-forstar-2020-enkeltider.pdf>

Nordmenn og digital sikkerhetskultur 2021 - Rapport: https://norsis.no/wp-content/uploads/1637/76/NorSIS_Nordmenn_og_digital_sikkerhetskultur_2021_Web.pdf

Bilder:

Alle illustrasjoner og foto av barnetegninger uten kredit er laget/tatt av C.G.Falch. Alle barnetegninger er gjengitt med tillatelse fra barna.

Barn fra følgende skoler har deltatt i denne undersøkelsen:

Lunden barneskole - Øvre Vang, Ajer ungdomsskole - Hamar, Jordal ungdomsskole - Oslo, Elvebakken videregående skole - Oslo, Hamar Katerdralskole (vgs) - Hamar, Jønsberg videregående skole - Stange

Takk til alle deltakere og alle som har hjulpet til for å få gjennomført denne undersøkelsen!

Vedlegg

Vedlegg 1: Samtaleguide - Skriftlig spørsmålsmal som ligger til grunn for samtale

Vedlegg 2: Oppgavehefte i ungdomsskoleversjon

Vedlegg 3: Visuell presentasjon i ungdomsskoleversjon

VEDLEGG 1 - SAMTALEGUIDE

Om samtaleguide og intervjuopplegg

Denne samtaleguiden viser rammeverket for undersøkelsens spørsmål og oppgaver.

Den er delt inn i tematiske hovedgrupper som følges opp av den visuelle presentasjonen og oppgaver i papirhefte. Det er oppfølgingsspørsmål under hvert hovedtema.

Samtaleopplegget er lagd for å generere nettopp samtaler og la disse utvikle seg. Det kan derfor være spørsmål og temaer som ikke kommer frem i denne oversikten.

Det er også noe variasjon i spørsmålsstillingen til de forskjellige aldersgruppene.

Denne oversikten er en samling av de mest sentrale spørsmålene.

Oppgavehefte og visuell presentasjon er vedlagt som separate pdf. (*Vedlegg 2 og 3*)

Undersøkelse for Personvernkommisjonen

A. Intro: Hva er personvern?

Formål: Avdekke grunnleggende bevissthet rundt begrepet personvern.

Hovedspørsmål:

- Hva forbinder dere med ordet personvern?

Eksempler på oppfølgingsspørsmål:

- Har personvern noe med deg å gjøre?
- Kan dere komme på noen eksempler/opplevelser hvor dere har tenkt på personvern?

Oppgave 1 (i arbeidshefte): Personlig informasjon - Hvem er du?

(Spørsmål fra oppgavehefte)

- *Hva heter du?*
- *Hvor gammel er du?*
- *Er du gutt eller jente?*
- *Når fikk du mobil?*
- *Hvor bor du?*
- *Hva liker du best å gjøre?*
- *Hva gjør foreldrene dine?*

Eksempler på oppfølgingsspørsmål:

- Reagerte dere på noen av disse spørsmålene? Eventuelt hvorfor?
- Var det noen som skilte seg ut?
- Pleier dere ofte å måtte svare på slike spørsmål?
- Tenker dere noen gang over hvorfor dere blir spurt om slike ting?
- **Grunnleggende nettsikkerhet/personvern:**
- Hvem lærte dere å bruke mobilen?
- Hvem hjalp dere med å laste ned apper første gangen? (Hvem hjelper dere nå?)
- Snakket noen med dere om sikkerhet på mobilen?
- Kan dere si hva som er viktig å passe på?
- Snakket noen med dere om å passe på personopplysningene sine og *hvorfor* det er viktig?
- Snakket noen med dere om *hvordan* dere skulle passe på personopplysningene deres?

B. Hva bruker du mobilen til? (Apper, gjøremål, tid)

Formål: Kartlegge både *hvilke apper* de bruker, *hva* de bruker mobilen til og *hvor mye tid* de bruker på den.

Oppgave 2 (i arbeidshefte): Hvilke apper bruker du mest?

- Fyll inn appene du bruker mest. 5-10 STK.
- Hvilke apper bruker du mest?

Oppgave 3 (i arbeidshefte): Hva bruker du mobilen til?

- Hva slags gjøremål bruker du mobilen til? Hva bruker du telefonen til?
- Kategorier: kommunikasjon, sosialt, søk, finne frem, underholdning, spille, kjøpe, nyheter, musikk, lage ting, div/andre verktøy, helse/trening

Hvor mye tid bruker du på mobilen? Bruk - Hvorfor er det interessant?

- Er det noen som har aktivert skjermtid og foreldre som følger med?
- Er det noen som følger med på skjermtid og ser hva de bruker mobilen til?
- Hvor mye tid bruker du på mobilen pr dag?
- Har dere sagt ja til at telefonen kan sende avgårde informasjon om hva dere bruker den til og hvordan dere bruker den?
- Hvorfor er noen interessert i informasjonen om deres mobilbruk?

Reklame på nett?

- Har dere opplevd å få reklame for noe dere selv har nevnt i sosiale medier, googlet, eller vist interesse for på nettet?
- Hva? Eksempler?
- Hvorfor skjer dette?

C. Hva bruker appene/mobilen deg til?

Formål: Kartlegge bevissthet rundt hva som samles inn av personopplysninger og hva personopplysningene brukes til.

Hovedspørsmål:

Oppgave 5 (på egen mobiltelefon): Google seg selv. Hva finner du?

Notere viktigste funn i hefte.

Oppfølgingsspørsmål

- Har du googlet deg selv? (Før idag)
- Hva slags type informasjon ligger det om deg på nettet?
- Har dere funnet noe dere ikke visste lå der?
- Finner dere noe dere ikke liker at ligger der?
- Hva synes dere at er greit at ligger åpent på nettet?
- Hva synes dere ikke er greit at ligger åpent på nettet?
- Deling av bilder og informasjon på nett. Noe er frivillig? Hva? Noe er ufrivillig. Hva? Eksempler?
- Har du noen gang angret på noe du har delt på nett? Hva skjedde?
- Hvis du angrer på noe du har lagt ut på nett, vet du hva du kan gjøre?
- Har noen opplevd at foreldre eller andre lagt ut bilder av en selv på sosiale medier som dere ikke liker?
- Biometriske data? Hva er det? Hva kan de brukes til? Hvem samler inn?
- Har du googlet venner?
- Følger du med på venner på for eksempel. Snapmap?

Tema: hva deler apper av personopplysninger?

Hovedspørsmål (Slide 10):

- Stemmer det at når du bruker appene på mobilen gir du samtidig bort masse informasjon om deg selv?

Oppfølgingsspørsmål:

- Hvis ja. hvor har dere lært om dette? Hvem har lært dere om dette?
- Når har dere lært om dette?

Tema: Lange avtaler? Hva betyr de?

Hovedspørsmål (Slide 11):

- Når dere skal installere en ny app kommer det opp lange avtaler/vilkår som man må si ja til. Har alle sett slike?

Oppfølgingsspørsmål:

- Hjelper noen dere med å laste ned nye apper nå?
- Når dere skal laste ned den ny app, er det noe dere er redd for eller tenker over spesielt? (Konsekvenser)
- (Alle har sett slike kjempelange avtaler) Har noen lest dem?
- Har noen forklart dere hva som står i dem?
- Vet dere hva hva som står i dem?
- Vet dere at dere kan gi appene tilgang til mye personlig informasjon ved å si ja?
- Vet dere at dere kan gi appene tilgang til kamera, bilder, mikrofon, kontakter, posisjon osv?
- Har noen sjekket etterpå hva appen faktisk har fått tilgang til?
- Er dette greit?
- Har dere hatt noe om dette på skolen?

Oppgave 6 (i arbeidshefte): Hva slags info blir samlet inn?

- Hva slags personlig informasjon om oss sender mobiltelefoner og apper fra seg?

Oppgave 7 (i arbeidshefte): Hvem vil ha info om oss?

- Hvem er interessert i personlig informasjon om akkurat oss?
- (Kategorier: Google/Facebook/andre apper, myndigheter/skole, foreldre/venner?)
- Hvis kunnskap: Når og hvordan lærte du om noe dette?
- Vet foreldre dine noe om dette?
- Har dere lært noe på skolen om dette?
- Vet dere mer enn de voksne?
- Snakker dere sammen om dette?

Tema: Hvorfor vil noen ha våre personopplysninger?

Hovedspørsmål: Hvorfor vil noen ha informasjon om oss?

- Hvorfor er alle disse interessert i personlig informasjon om oss?
- (Kategorier: Google/Facebook/andre apper, myndigheter/skole, foreldre/venner?)

Tema: Har informasjonen en verdi?

Hovedspørsmål: Har informasjonen om oss en verdi?

- Hvordan?
- For hvem?
- (Kategorier: Google/Facebook/andre apper, myndigheter/skole, foreldre/venner?)

Tema: Ser vi det samme på nettet?

Hovedspørsmål: Ser vi det samme på nettet?

- Ser vi det samme på nettet?
- Har dere hørt om personlig tilpasset innhold?
- Har dere opplevd dette? Eksempler?
- Har dere opplevd dette på skoleipaden/skole-pc?
- Har dere snakket om det?
- Har dere opplevd at dere har gjort noe som har gitt dere “feil” innhold på f.eks. tiktok? (Eks: hvis dere ved en feiltakelse klikker på noe og så får dere opp mer og mer av bare det?)
- Kan dere tenke dere noen konsekvenser dette kan få?

Oppgave 8 (i arbeidshefte): Google samme ord? (F.eks. Klær)

- Hvorfor får vi forskjellige resultater?
- Har dere opplevd dette?
- Har dere snakket om det?
- Hva søker dere vanligvis på på Google?
- Søker dere via browser eller app?
- Stoler dere på den informasjonen dere får når dere googler noe?
- Hvordan vurderer dere om den er bra eller dårlig?
- Hva er en pålitelig kilde?

Tema: Skole

Effekter av innsamlede personopplysninger i skolearbeid:

- Hva slags digitale verktøy har dere på skolen? (ipad, skole-PC e.l.)
- Skolearbeid: søk/research: hvilke kilder stoler dere på?
- Bruker dere deres egen telefon eller PC til å søke når dere skal gjøre skolearbeide?
- Får dere andre resultater på skole-ipaden enn på privat telefon eller PC?
- Får dere mye reklame på skole-ipaden/skole-PCen i forbindelse med skolearbeidet?
- I hvilke sammenhenger da?
- Følger lærerene med på hva dere gjør på skole-ipaden eller skole-PCen?
- Overvåkning? Er det greit at lærere og skolen kan følge med på alt dere gjør på f.eks skole-ipaden?
- Har noen (på skolen) gitt dere beskjed om at de f.eks. kan "se alt dere søker på" eller "alt dere gjør"?

Opplæring om personvern:

- Har dere lært noe om personvern på skolen?
- Har dere lært noe om (det vi snakker om nå) deling av personopplysninger og hvordan de blir brukt på nettet i dag?
- Er det noe dere vil lære mer om?

Informasjon om personvern og deling av personopplysninger:

- Har dere fått noen informasjon dere kan huske fra skolen om hva slags personopplysninger skolen samler inn om dere?
- Har dere fått noen informasjon om hva slags personopplysninger skole-ipad m/apper samler inn om dere?
- Har dere tenkt over at dette skjer?
- Har dere fått noen opplæring i hvordan dere skal bruke skole-ipad eller skole-PC på en trygg måte i forhold til personvern?

D. Hva får dere tilbake? (Hva har det å si for dere?)

Formål: Kartlegge bevissthet rundt konsekvenser av innsamling av personopplysninger.

Oppgave 9 (i arbeidshefte): Hva får dere tilbake?

- Vi har funnet ut at dere gir fra dere masse personlig informasjon. Hva får dere tilbake?
- Hva har dette å si for dere?
- Hva er bra og hva er dårlig?
- Hender det at dere snakker om dette?

Hvordan passe på verdien?

- Kan dere bruke dette til noe positivt? Hvis dere vet om disse systemene, kan dere bruke dem til deres fordel? (Manipulere dem?)
- Eksempler på strategier?
- Hender det at dere snakker om hvordan dere kan "lure" systemer?

E. Hva kan gjøres? Forslag til tiltak

Formål: Høre barn og unges egne forslag til tiltak.

- Hvilke problemer har vi oppdaget i dag?
- Hva kan gjøres for å fikse problemene?
- Er det noe dere selv kan gjøre?
- Er det noe dere trenger hjelp til?
- Og eventuelt fra hvem? Skole, foreldre, andre?
- Hjelper det å vite mer om hvordan dette virker?
- Når er det best å lære om dette?
- Hvordan er det best å lære om dette? (Skoletime, på nett, film, lese, lære fra venner o.l.)

BEGREPER:

Oppgave 10 (i arbeidshefte):

Har dere hørt om:

Falske nyheter:

Cookies:

Kunstig intelligens:

Algoritmer:

Filterboble:

Digital tvilling:

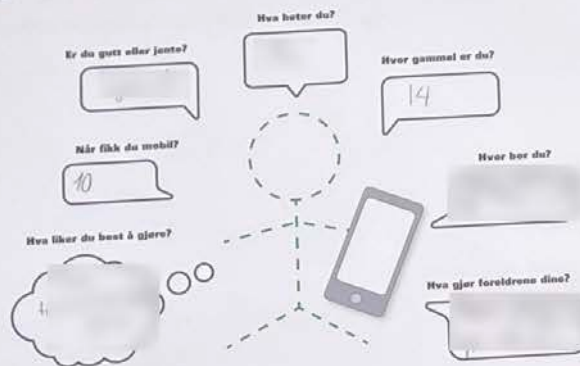
Persontilpasset innhold:

Ekkokammer:

Big data:

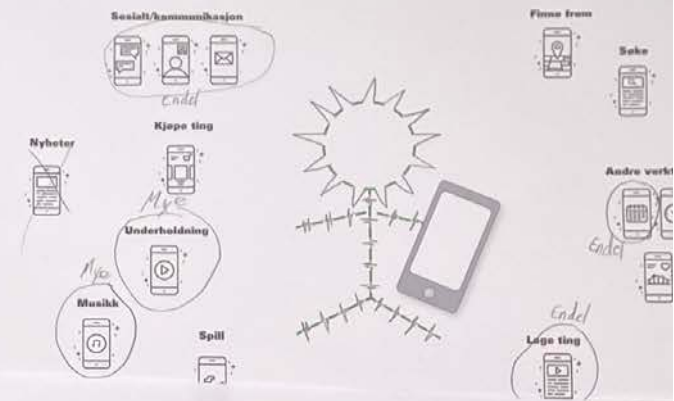
Overvåkningskapitalisme:

OPPGAVE 1: PERSONLIG INFORMASJON

Hvilke apper bruker du mest?

OPPGAVE 3: HVA BRUKER DU MOBILEN TIL?

OPPGAVE 5: GOOGLE DEG SELV

Hva finner du?

1881
 Gule sider
 face
 insta
 Bilde

OPPGAVE 6: HVA SLAGS INFO BLIR SAMLET INN?

Hva slags informasjon om deg blir samlet inn?

Insta kontoen min

OPPGAVE 7: HVEM VIL HA INFORMASJON OM OSS?

Passord
 Mail
 Posisjon
 Interesser
 Kontakter
 Kamera og lyd
 Mikrofon

Ansattiller
 TikTok
 Nettsider
 Skolen
 Google
 Bitt

OPPGAVE 9: HVA FÅR DERE TILBAKE?

Entre og bliende hatt
 Døp og medu liker
 Se på
 Du kan finne ting du
 liker

Dokumente
 opp med
 de kunsten
 ene siden
 av saken

OPPGAVE 10: HAR DERE HØRT OM:

Falske nyheter:

Ja

Cookies:

Ja?

Kunstig intelligens:

Ja

Algoritmer:

Ja

Digital tvilling:

Meh

Persontilpasset innhold:

Ja

Ekkokammer:

Nei

TAKK FOR HJELP!

